

Ivácsony Zsuzsa

Mondattani és szövegtani vizsgálat a moldvai csángó nyelvjárásban¹

1. Bevezető

Evidenciaként jelenthető ki a társadalom minden egyes tagjának jeladó és jelvevő volta, ugyanakkor ez a jelorientált létezés nemcsak az emberi nem sajátja, hanem a teljes élővilágé, univerzumé. A nyelv az egyik legegységesebb jelrendszer, az ember pedig a legbonyolultabb és legkidolgozottabb jeleket használó lény. A jel fő funkciója, hogy informáljon valakit valamiről. Következtetéseket lehet belőle levonni az illetőről, elárulhatja identitását, nemzetiségét, lokális hovatartozását, esetleg életkorát, műveltségét. Sőt, számos esetben az egyént nyelvhasználata alapján azonosítani lehet, nyelvjárási színezete segíti a földrajzi szempontból történő azonosítást, lévén hogy a nyelvjárás a beszélt nyelv helyi változata. Mint ahogy Bakó Elemér is állítja,² tudott dolog, hogy majdnem minden falunak külön nyelvjárása van, amely többé-kevésbé különbözik az összes többi nyelvjárásoktól. Azonban több, földrajzilag egymáshoz közel fekvő falu általában nagyobb, meglehetősen egységes nyelvjárási területet alkot. Meg kell mégis jegyezni, hogy egy falun belül is az egyéni sajátosságok is közrejátszanak a nyelvi változatosság megteremtésében. Jelen dolgozatban négy moldvai csángó faluban gyűjtött anyagomat főként szövegtani és mondattani sajátosságok alapján rendszerezem, melynek kiindulópontjául a Kiss Jenő,³ illetve Szikszainé Nagy Irma⁴ által felvázolt szempontok szolgálnak.

Jelen dolgozatban felhasznált adatok a Tázló mentén elterülő Pusztináról, a Szeret menti Klézséről és Forrófalváról, illetve a déli csángók csoportjából, a Bákó térségében levő Nagypatakról származnak.⁵ Adatközlőim eltérő társadalmi, anyagi háttérrel rendelkeznek, beszédtempó, beszédstílus, életkor, nem szempontjából is különböznek, azonban mindannyian római katolikus vallásúak. A közel húsz beszélgetőtársam nagyjából három generációba sorolható be: a legfiatalabb 1982-ben született, a legidősebb 1910-ben, a legtöbben pedig 1923–1955 között. Megfigyeléseim szerint a nők szívesebben beszélnek bármilyen témáról, beszédtempójuk is jóval gyorsabb a férfiakénál, talán ezzel is magyarázható, hogy jóval több a női, mint férfi adatközlőm.

Nagyrészt földművelésből, állattartásból tartják fenn magukat, a legidősebbeket gyerekeik családjai ugyanebből a megélhetési forrásból segítik. Viszont van egy másik réteg is, amely már Magyarországon vagy Olaszországban keresi a jobb megélhetést, és az ott gyűjtött pénzből segíti otthon maradt családját, illetve igyekszik szülőfalujában építkezni. Az értelmiségi réteg közül csupán a Csángó Szervezet és Csángó Alapítvány vezetőivel, illetve a Somoskán megszervezett pedagógusok módszertani megbeszélésén sikerült beszélgetéseket kezdeményezni a közeli falvakban magyar nyelven oktató tanító- és óvónőkkel.

¹ Jelen tanulmány államvizsga dolgozatom (2004) egy része, köszönet illeti dr. Péntek Jánost és Kádár Editet a szakirányításért.

² Idézi Vörös 1988. 995.

³ Kiss 2001.

⁴ Szikszainé Nagy 1999.

⁵ A székelyes és déli csángók körében a terepmunkámat 2002–2003 között, többszöri kiszállás alkalmával végeztem, amelyet anyagilag a kolozsvári székhelyű Kriza János Néprajzi Társaság támogatott.

Gyűjtéseimet mélyinterjú módszerre alapoztam, a beszélgetéseket hangkazettára rögzítettem, ezáltal is törekedve a minél pontosabb lejegyzésre. Dolgozatomban, bár nagyobb mennyiségű anyag van a birtokomban, körülbelül 110 000 betűhelynyi (60 oldalnyi) szövegtörzset vizsgálok, hiszen nyelvjárási sajátosságokban olyannyira gazdag az anyag, hogy elégségesnek bizonyul a kiválasztott rész is. Előfordul, hogy ugyanaz az adatközlő egy év múlva is beszél ugyanarról a történetről, ugyanazokat a nyelvi kliséket, sajátosságokat alkalmazva. A mondatban keretén belül érdekességek figyelhetők meg a szövegszövegben, egyeztetésben, birtokviszony jelölésében, vonatkozó névmási kötőszavak alakjában, bőven akad példa az aspektus szempontjából releváns problémákra, konjunktívusokra, ellipszisre és redundanciára stb., a konnexitás, koherencia jelenségei pedig szövegtani szempontú vizsgálódást vonnak maguk után.

Alapkérdések

A lejegyzett szöveg feldolgozása során az első nehézséget az egyes mondatok megállapítása jelentette, hiszen bárminemű következtetés levonása előtt a legelső – korántsem egyszerű feladat – a beszéd folyamat mondatokra tagolása. Fontosnak érzem az elején jelezni, hogy bár a szöveget írott formájában rendszereztem, beszélt nyelvi sajátosságokat vizsgálok. Szende Tamás megállapítása bebizonyosodik az általam vizsgált szövegtörzsekben is, miszerint: a spontán beszédet az írott szövegekkel szemben lényeges eltérések jellemzik, esetlegessége folytán több ismétlést tartalmaz, szavak és mondatok is abbamaradnak, mert a beszédpartnerek egymás szavába váganak, elkezdődik egy szó és váratlanul egy másikban folytatódik, ami speciális hangkapcsolatokat eredményezhet.⁶ A közbeszólás, egyszerre való megszólalás mellett a rosszul szerkesztettség, illetve intonációs lezáratlanság is befolyásolhatja a hangos szövegek mondathatárának elmosódását.⁷

Az élő beszéd eme alapvető problémájával kapcsolatban többen a szünet szerepére helyeznek nagy hangsúlyt. Hegedűs Lajos rávilágít arra, hogy a beszéd folyamatot megszakító rövidebb-hosszabb szünetek adatközlőként eltérő képet mutatnak.⁸ Szabó Józsefnek az élő beszéd lejegyzésével kapcsolatos megjegyzései megegyeznek az általam tapasztaltakkal, miszerint a nők beszédtempója általában gyorsabb, ebből adódóan mind a mondatvégi, mind a tagmondatok közötti szünet jóval rövidebb. A beszéd szünet mondathatárt jelző szerepe nagyon lecsökken, sőt esetenként ilyenféle szerepekről nem is beszélhetünk.⁹ A szöveg lejegyzése során felmerülő szünet kérdésköre kapcsán Kassai Ilona több jelenségre is felfigyel, mint például: az akusztikai jelkimaradás, a hangfolyamatban természetesen bekövetkező alkalmazkodások (igazodás, hasonulás, összeolvadás) elmaradása, szókezdő vagy szóvégi beszédhang megnyújtása, erős nyomtató hangszó, hangmagasság hirtelen változása, tempó lefékezése, feszes artikuláció.¹⁰

Az sem szokatlan eset, hogy olykor csupán a tartalmi-logikai viszonyok figyelembevételével lehet a mondathatárról dönteni. A lassúbb beszédtempójúak általában hosszabb szüneteket tartanak, ehhez kifejezőbb, nagyobb intervallumban mozgó hangjelzés járul, ennek következtében könnyebben megvalósítható a mondatok egymástól

⁶ Szende, idézi Keszler 1983. 170.

⁷ Keszler 1983. 164.

⁸ Hegedűs, idézi Szabó 1983. 31.

⁹ Gyűjtéséből Andris Józsi Anica (szül. 1923) pusztinai lakos tipikus példája a gyors beszédtempójú adatközlőnek, akinek a beszéd szünet mondathatárt jelző szerepe alig észlelhető.

¹⁰ Kassai 1988. 22–44.

való elkülönítése.¹¹ Mivel grammatikai támpontok alig vannak az összetett mondatokra való tagolásakor, az elhatárolást bizonyos pragmatikai és szemantikai támpontok segítik.¹²

Vidra Klára szerint a mondatelhatárolás során először a jelenlevő kötőszók szerepét kell tisztázni. Természetesen a mondategységek, majd mondategészekre bontás kérdésköre sem hanyagolandó el.¹³ Meghatározásukat Deme Lászlótól idézem: mondategésznek nevezzük azt a funkcionális, azaz kommunikációs egységet, amely a beszéd folyamatot egy teljes, lezárt mozzanattal viszi előbbre. Mondategész tehát az egyszerű mondat is. Ezzel szemben mondategységnek nevezünk minden szerkezeti, azaz konstrukcionális egységet, amely egyetlen predikatív mozzanatot tartalmaz; akármilyen helyzetben áll is. Mondategység az egyszerű mondat is (egy mondategészből álló mondategésznek egyetlen mondategysége), s mondategység a bonyolult összetett mondatoknak minden szerkezetileg önálló tagmondata.¹⁴ A mondatelhatárolás megállapításánál tehát tekintetbe vesszük az adott beszédszakasz értelmi, tartalmi-logikai viszonyait, akusztikai megjelenési formáit (beszédszünet, hangsúly, hanglejtés), illetve az sem hanyagolandó a siker érdekében, ha jól ismerjük az adatközlőt.

2. Általános jellemzés

2.1. A csángó népnév

A Moldvában élő magyar etnikumú népcsoportot a köztudat *csángó* megnevezéssel illeti. A csángó név etimológiája szoros összefüggésben áll a csángóság történetével, hiszen jelzi az illető népcsoport eredeti lakóhelyéről eltávozott, költöző, telepes voltát. A csángó szó feltehetően a *csang*~*csáng* ige származéka, jelentése: 'kószál, csavarog, vándorol, elkóborol, elmegy' stb., a régi magyar nyelvben és a nyelvújításokban kiterjedt igei-igenévi szócsalád tagja.¹⁵

Egy csoportot vagy közösséget jelölő csángó etnonimának az első írásos említése 1772-ből származik, Zöld Péter Moldvába menekült székely lelkész nevéhez fűződik. Az első székely hadvezér parancsnokához intézett panaszában a Gyimes völgyi lakosokat illeti ezen megnevezéssel. A Gyimes völgyi magyarokra használt „csángó” megnevezést más korabeli források is tanúsítják. Teleki Domokos 1796-ban publikált úti leírásában írja: „Ezeket az említett Gyimes-lunkai Lakosokat a Tsikiak Tsángóknak nevezik.”¹⁶ Zöld Péter feljegyzése szerint a moldvai katolikusok saját magukat nevezik meg így: csángó magyarok. A „csángó” terminus csupán a 18. század végén, a nyomtatott anyagok széles körű terjesztése által vált különböző okok miatt az informáló közegek részévé. Mindezek mellett arról is tanúskodnak a feljegyzések, hogy a csángók eme megnevezést sértőnek, gúnyosnak találták.

A csángó megnevezés kiterjesztett használatát egyes nyelvészek, történészek, néprajzosok elhamarkodottnak találták (Horger Antal, Erdélyi Lajos, Lükő Gábor, Mikecs László), és a Kárpátokon kívüli magyarságra Lükő Gábor¹⁷ és Mikecs¹⁸ moldvai ma-

¹¹ Szabó 1983. 32.

¹² Péntek 2003. 236.

¹³ Vidra, idézi Szabó 1983. 31.

¹⁴ Deme 1971. 89.

¹⁵ Munkácsi 1880. 10., Losonczy 1915. 16., Szabó T. 1981. 520., Benkő 1990. 7., Tánzos 1997. 370., Benő–Murádin 2000. 5.

¹⁶ Teleki 1796. 83., idézi Diaconescu 2003. 17.

¹⁷ Lükő 1936.

¹⁸ Mikecs 1941.

gyarság, illetve moldvai székelység megnevezéseket használja, míg Benkő Loránd 1990-ben megjelent írásában a keleti magyar népcsoportok belső etnikai pontosítására különbséget tesz székely-magyar és csángó-magyar között is. A csángó megnevezést a nem székely eredetű és jellegű magyarokra vonatkoztatja.¹⁹

A középkortól napjainkig vannak írásos bizonyítékok a csángó név személynévként való említésére. A moldvai oklevelekben található személynéveket nagy valószínűséggel magyarok viselték, erre utal egyrészt a magyar névhasználati mód: a családnevet (vezetéknév) követi a keresztnév (utónév). Az említett sorrendiség a magyar nyelv egyedülálló jellegzetessége a Kárpát-medencében. Másrészt több oklevél magyar etnikumúként említi az illető személyeket.²⁰

2.2. Nyelv és identitás

A csángók identitásának évszázadok óta alapja a római katolikus vallás és saját nyelvük, a magyar egyik nyelvjárása, amelyet a családban, illetve a faluközösségben beszélnek. Ez a tény, valamint archaikus szokásaik és világképük adhat magyarázatot a katolikus valláshoz való rendkívül erős kötődésükre, valamint nyelvjárásuk fennmaradására. Azok száma, akik a csángó nyelvet még beszélnek, illetve a nyelvet anyanyelvüknek vallják, a népesség egyre csökkenő részét teszi ki. A legutóbbi hivatalos romániai népszámlálás (1992-ben) adatai alapján Moldvában csupán 1800 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek, ez a régió katolikusainak 0,75%-át jelenti.²¹ A moldvai magyarság számának nagyfokú csökkenését többek között a tervszerű, intézményesített asszimiláció, valamint a hivatalos népszámlálások alkalmával kifejtett megfélemlítési akciók idézték elő.²² I. N. Ciocan Román megye monográfiájában a környék lakosainak nyelvhasználatával kapcsolatban gazdag adatokat szolgáltat. Gyűjtéseit a 20. század elején végezte, és ennek az időszaknak a nyelvhasználatára többek között jellemző volt, hogy egyes gyerekek román nyelvismerete nagyon hiányos volt, mi több, az oktatás is csak a nagyobb gyermekek segítségével történhetett.²³ Arra vonatkozóan, hogy a mindennapjaikban milyen nyelvet is használtak, nem vonhatók le egyértelmű következtetések. Anyanyelv szempontjából ez a népcsoport igen visszas helyzetben volt, s ez identitására is kihatott. Mindaddig, amíg nem kerültek a figyelem középpontjába, s Zöld Péter levelei által a magyar és olasz misszionáriusok vitatémájává, valószínű, hogy az identitás kérdése sem volt mindennapi kérdés. Sok adat van azonban arra, hogy éppen a felekezeti hovatartozásuk miatt kerültek visszas helyzetbe, sokan nem ismerve sem a latin, sem a román nyelvet, és gyónáskor nehézségeik adódtak.

Az északi csángók nyelvhasználatáról az az általános felfogás, hogy nyelvújítás előtti magyar nyelven beszélnek. A közvéleményben elterjedt általános vélekedés nem rugaszkodik nagyon el a valóságtól. Ma már elég kevesen használják ezt a nyelvet, s ez a hatóságok időbeni megtorlásainak is az eredménye. Az olasz misszió ideje alatt számos jelentés a román és magyar nyelv együttes használatáról tájékoztat. A szabófalvi, gorzafalvi és tatrosi lakosok annak bizonyítékául, hogy nyelvük magyar és ezért magyar papot szeretnének, a Hitterjesztés Szent Kongregációjához (Congregatio de Propaganda Fide) magyar nyelvű levelet fogalmaznak meg.

¹⁹ Benkő 1990. 5., Tánczos 1997. 370.

²⁰ Benkő 1990. 7., Benő–Murádin 2000. 6.

²¹ Tánczos 1997. 376.

²² Stan–Weber 1997. 13., idézi Pozsony 2002. 124.

²³ Ciocan, idézi Pozsony 2002. 14.

A román–magyar nyelv egymás mellett élése következtében alakult ki a ma használt nyelv, amelyet a köznyelvben korcsiturának, madárnyelvnek „becéznek”. Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi nyelvallapot nagymértékben befolyásolta a toleranciát nem ismerő totalitárius oktatás, és a mindennapi használatból száműzött magyar nyelv visszaszorulása. Ezért jelenleg sok olyan szó van forgalomban, melyeknek bár van magyar megfelelője, mégis a román nyelvből kölcsönvett alaknak magyar ragokkal ellátott változatát használják.

2.3. Nyelvjárási csoportok belső tagolódása

A névtani szakirodalom, illetve nyelvtörténeti szempontból érdekes emléktöredékek arra engednek következtetni, hogy a moldvai magyarság betelepődése idején földrajzilag nagyobb területen telepedett meg, mint ahol a mai leszármazottak élnek. A korabeli és a jelenlegi állapot közti különbségek okaként a nyelvi-vallási asszimiláció és a politikai helyzet egyaránt említhető.

Köztudott, hogy az említett magyar eredetű, római katolikus felekezeti népcsoport nagy része napjainkra anyanyelvben és identitásban román, azonban a nyelvészeti kutatások bebizonyították, hogy a csángó közösségek archaikus, középkori elemekben gazdag nyelvjárást őriztek meg. A megőrzött régiségek mellett az új nyelvi képződmények száma is jelentős, de ami a moldvai magyar nyelvjárást megkülönbözteti a többi-től – még a hozzá közel álló székely nyelvjárástól is – az elsősorban a román nyelvi hatásban keresendő. Ez természetesen kihat a szókészlet, hangrendszer, nyelvtani szerkezet és formakészlet elemek rendszerére is.²⁴

A *moldvai csángó nyelvjárás atlaszának* 1991-ben való megjelenését több mint negyven év kutatómunka előzte meg. 1949-ben, a nyelvi anyag gyűjtésének kezdetén 94 olyan települést találtak Moldvában a kolozsvári nyelvészek, ahol beszélték a magyar nyelvet. Megjelenésekor az atlasz mégis csupán 43 olyan helységről közölt adatot, ahol a magyar nyelvhasználat végül ezt indokolta tette.

A moldvai régiónak három fontosabb nyelvjárás csoportja különíthető el. A legarchaikusabb nyelvi sajtások Románvásár északi térségében az északi csángók őrzik. Szabófalva, Ploszkucény, Balaustest, Kelgyest mellett Jugán, Borgovány falvak tartoznak a nyelvészeti és történeti dokumentumok alapján ebbe a tömbbe. Az itt élő lakosság centrális földrajzi helyzete, illetve az előnyös gazdasági feltételek szintén a korai betelepődéssel vannak összefüggésben.²⁵ Életmódjuk és földrajzi értelemben vett elszigeteltségük kedvezően hatott szellemi és tárgyi kultúrájuk, valamint archaikus elemekben gazdag nyelvjárásuk megőrzésére. Az iparosodás és a munkahelyek létesülésének következtében az említett települések (elsősorban) férfi tagjainak nyelvhasználatában változás állt be, mely természetesen kihatott az egész család szóbeli közlésének minőségére. A kollektivizálás után beindult migráció, a fiatalok városra költözése, iskoláztatása szükségessé tette a román nyelv elsajátítását, annál is inkább, mivel egy részük ott kapott munkahelyet, alapított családot stb. Ezzel magyarázható az az állapot, amikor egy háromgenerációs család tagjainak a megfelelő nyelvi kód hiányából kommunikációs nehézségeik adódnak.

Bákó térségében szintén középkori eredetű, azonban magyar nyelvi vonatkozásaiban kevert lakosság él, őket déli csángóknak nevezik. Településeik a következők:

²⁴ Márton 1956. 93.

²⁵ Tánzos 1997. 373., Pozsony 2002. 115.

Bogdánfalva, Belcseszku, Trunk, Diószén, Nagypatak, Szeketura.²⁶ Jellegzetes „sziszegő” nyelvjárásuk alapján ők sem tartoznak a székely származásúak közé. Bizonyos vonatkozásban Klézse is besorolhatóvá válhat a moldvai magyarság e csoportjába, hiszen nyelvhasználatukban déli csángó sajátosságok is rejtőznek. Hangtani sajátosságaikat külön fejezetben tárgyalom.

A legnépesebb részt a székelyes csángó nyelvjárást beszélők alkotják, a moldvai magyarság közel kétharmada tartozik ide. A több mint 70 község, főleg a Szeret folyó bal partján, az Aranyos–Besztece, a Tatros és a Tázló vízgyűjtő medencéjében található. Legfontosabb települések: a Szeret mentén Forrófalva, Klézse, Külsőrekecsin, Magyarfalva, Lujzikalagor, Szászút, Kalugarény, a Tatros mentén Diószeg, Gorzafalva, Csügés, Vizánta, az Aranyos–Beszterce mentén Lészped, a Tázló mentén Pusztina, Frumósza stb. Az említett helységek lakosságának ősei bizonyítottan a Székelyföldről származnak, többnyire Csík, Gyergyó, Kászon térségéből.²⁷ A székely telepések a 18. század második felétől kezdődően érkeztek Moldvába, jelenleg sokkal intenzívebb valóságossággal, fejlettebb anyanyelvi tudással, nyelvi öntudattal rendelkeznek déli és északi csoportba tartozó társaiknál.

Az egyes csoportok közötti eltérő nyelvváltozatnak történelmi okai vannak. Az első csoport megtelepedése és az őket követő későbbi telepések Moldvába érkezése közt esetenként több száz év is eltelt. A Román környéki csángó falvak nem tartoztak azon települések közé, amelyek a későbbi menekültek célpontjaivá váltak. Ez a népcsoport tehát kevésbé volt kontaktusban az Erdélyben beszélt nyelvvel. A székelyes csángó falvakba több hullámban és nagy számban Erdélyből érkezett telepések nyelvváltozata viszont alakította a már ott élők nyelvét.

3. Mondattan

Előljáróban Szabó József a nyelvjárási mondattani kutatásával kapcsolatos kijelentését szeretném ismertetni, mely szerint a fent említett kutatást az a körülmény nehezíti meg, hogy a nyelvjárási, regionális köznyelvi és köznyelvi jelenségek jobban elkülöníthetők egymástól hangtani, szókincstani, alaktani téren, mint mondattani szempontból, ugyanis a köznyelv és a nyelvjárások, valamint az egyes nyelvtípusok között leginkább a hangtanban és a szókészletben vannak számottevő eltérések, mondattani téren alig találunk különbséget.²⁸ Ha azonban a regionális mondattanban csak az adott tájnyelvre jellemző vonásokat kívánnánk leírni, akkor mentesíteni kell minden olyan jelenségtől, ami a beszélt nyelvviségre, így a beszélt köznyelvre is általában jellemző. Ennek alapján tehát nem csak nyelvjárási sajátosság az intonációs lezáratlanság, szintaktikai rosszul szerkesztettség (egyeztetési hiányok, inkongruencia), hiányos szerkesztés stb.²⁹

3.1. Az aspektus

Az aspektualitás kapcsán a mondatban előforduló cselekvéseknek, történéseknek nem külső, hanem belső időszerkezetükre kell figyelmet fordítani. Míg a külső idő az eseményidőt közvetlenül vagy közvetve a beszédidőhöz viszonyítja, a belső általában független a beszédidőtől. Az aspektusnak mint a mondatban kifejezett cselekvés belső

²⁶ Tánczos 1997. 377., Kiss 2001. 307., Pozsony 2002. 117., Péntek 2003. 21.

²⁷ Murádin–Péntek 1991.

²⁸ Szabó 1983. 87.

²⁹ Kiss 2001. 363.

időszerkezetének két időbeli oppozíciója említhető: tartós esemény – pillanatnyi esemény, illetve folyamatosság – befejezettség. Az első kapcsán megjegyzendő, hogy nincs kapcsolatban az esemény tartós vagy pillanatnyi volta azzal, hogy az a múltban már bekövetkezett, jelenleg folyamatban van, vagy a jövőben fog bekövetkezni. Viszont az ún. végpont jelenléte a mondatban befolyásolja a cselekvés, történés befejezettségét, illetve folyamatosságát.³⁰ A következő, Pusztinán rögzített példamondattal szemléltetem a jelenséget.

Amikor a legény nem ült szépen, vagy nyújtotta ki a kezit, akkor *a guzsallyal ütötöd meg abba a helybe*, csepűvel, kenderrel, ami volt. (P)³¹

1./a. A guzsallyal ütöd abba a helybe.

b. A guzsallyal ütötted abba a helybe.

2./a. A guzsallyal ütöd meg abba a helybe.

b. A guzsallyal ütötted meg abba a helybe.

Mivel az eredeti példamondatban igekötő-hátravetés szerepel, az általam átalakított mondatokban sem változtattam meg. A köznyelvi formája (semleges, nyomatéktalan mondatban) nyilván változna, a folyamatos aspektusban: *ütöd, ütötted*, a befejezetben pedig a *megütöd, megütötted* forma változatlan marad.³²

Az 1./ a., b. mondatokból nem tudható meg, hogy milyen intenzitással, mennyi ideig tartott az ütés mint olyan, a hangsúly a cselekvés folyamatosságára kerül. Ezzel szemben a 2./ a., b. a cselekvés jövőbeli vagy múltbeli befejezettségét hivatott érzékelteni. A fentiek tükrében elmondhatók, hogy a folyamatos aspektusú események tartósak, ezzel szemben a befejezetek lehetnek tartósak vagy pillanatnyiak is. Ugyanígy alakul: *Akkor a legény ment el* (P) mondat is.

Az előzők analógiájára átalakítható a következő mondat ilyenformán: *Mikor aztán a zsigora récéket hajtsák³³ ki a patakából*, hát nem tudták *verni ki a patakából* (P).

3./a. A zsigora récéket hajtsák a patakából.

b. A zsigora récéket hajtották a patakából.

4./a. A zsigora récéket hajtsák ki a patakából.

b. A zsigora récéket hajtották ki a patakából.

A fenti mondatokban az igekötő hátravetés szerepe a folyamatosság egyértelműsítése. Noha az igekötő elsődleges szerepe a perfekтивálás, ezt a szerepet felülírhatja a szórend is. Amennyiben a 3./a., b. és 4./a., b. példamondatok fókuszosak lennének, az igekötő hátravétést éppen a fókusz magyarázná, és befejezett szemléletű lenne, azonban kizárható a példamondatok nem fókuszos voltából adódóan.³⁴

Az igemódosítóknak az esetek nagy részében az az elsődleges funkciója, hogy jelölje a cselekvés aspektusát, azaz kifejezze, hogy az adott cselekvés vajon folyamatában vagy

³⁰ Kiefer 2000. 275–276.

³¹ A továbbiakban a következő rövidítéseket alkalmazom: Pusztina: (P), Klézse (K), Forrófalva (Ff), Nagypatak (Np).

³² Az ige (*üt*) + igekötő (*meg*) szórend a köznyelvben akkor fordulhatna elő, ha a guzsallyal kerülne a fókuszba. Azonban itt értelem szerűen nem erről van szó.

³³ A *hajtsák* ige ragozásában a „suksükölés” is megfigyelhető. Ez alatt a *-t* végű igék kijelentő módú, tárgyas ragozású alakjainak a megfelelő felszólító módú formákkal való helyettesítését kell érteni. (Bővebben e jelenségről lásd Zsemlyei 1975. 165–167.) A *hajtsa* helyes igealakja kijelentő módban tehát: *hajtja*. Azonban az említett jelenség nemcsak a moldvai csángó, hanem más nyelvjárásoknak, sőt az egész erdélyi regionális köznyelvnek is gyakran előforduló jellegzetessége. Szövegtáramban is bőven akad rá példa, íme néhány: *me glássa, me ggyóntassa, muticcsa, nyiccsuk, számiccsuk* stb.

³⁴ A folyamatosság–befejezettség a belső időszerkezet oppozíciójaként tekintendő.

befejezett egészként tekintendő-e.³⁵ Ugyanígy a *kezd* ige, a befejezettséget hozó *el* igeikötő mellett állva a folyamatosság érzetét kelti. Például: Há innettől, s le addig a hídig, há' *hánni kezdtük el* a terebúzáat, *önteni kezdtük el* (P). Azonban ebben a mondatban az igeikötő nem a *kezd* igehez tartozik (elkezd valaki valamit csinálni), hanem sokkal inkább a főnévi igenévhez. Ez tehát olyan hátravetés, ami a segédigei szerepű szón keresztül történik. Hasonló példa: *elmegy – el fog menni*, ugyanis a *fog* segédige itt is beférkőzik az igeikötő és az ige közé, ami tulajdonképpen a segédige szórendi tulajdonságából adódik. A *hánni kezdtük el* szerkezetben a *kezd* is segédigeszerű elemként funkcionál, beférkőzve a fordított szórendű ige és igeikötő közé.

Az igeikötő szórendi helyével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy amennyiben az igeikötő az ige előtti helyzetben szerepel, kétségkívül egyik alapfunkciója a perfektiválás, azaz aspektusképzés, hátravetett funkció esetén azonban nem feltétlenül a perfektiválás. Pontosítására, Kiefer alapján,³⁶ három eset megkülönböztetése szükséges: a mondatban van kontrasztív fókusz és az igeikötő ezért kerül az ige mögé ('A récéket hajtották ki a patakából), mivel a mondatban nincs kontrasztív fókusz, mind az ige, mind az utána álló igeikötő hangsúlyos (A 'récéket 'hajtották 'ki a 'patakából), végül pedig az ige hangsúlyos, az igeikötő hangsúlytalan ('A récéket "hajtották ki a patakából).

Szintén a folyamatosság érzékeltetésére, a még tartó állapot kifejezésére használatos a határozói igenév + létige kapcsolata.³⁷ Például: Innen es *vannak menve el* (Np). Az emberem *el van menve le* Konstancára (P). Szükségszerű itt kiemelni, hogy ha csak a fent említett jelenségről lenne szó, akkor így is alakulhatna például az előző mondat: *Innen is vannak elmenve*. Azonban ez részben kontaktusjelenség is.³⁸ Az utóbbi példamondatban a *le* irányjelölő szerepet is betölt, továbbá az *el van menve le* párhuzamba hozható a *e plecat jos la...* román megfelelőjével. Elképzelhető, hogy a helyi nyelvjárást beszélők már nem érzik az *el* igeikötőnek irányjelölő szerepét, és e funkció betöltésére a román minta alapján szükségét érzik pótolni ezt valamivel. Ez lesz az utóbbi példamondatban a *le*.

3.2. Az egyeztetés (kongruencia)

A köznyelvben meghonosodott többé-kevésbé szigorú szabályszerűségeken alapuló egyeztetéshez képest a beszélt nyelvre az egyeztetés hiányának (inkongruencia) nagy arányú előfordulása jellemző. Az inkongruencia tehát nem csupán a regionalitás, hanem a beszélt nyelviség általános jellemzője is.³⁹ Használatuk azonban nemcsak figyelmetlenségre, pongyola mondatszerkesztésre, hanem megőrzött régiségre is gondolhatunk. Stilisztikai szempontból semlegesnek minősíthető az inkongruencia.⁴⁰

A moldvai csángó nyelvjárásból – szövegtáram alapján – az említett jelenséget az alábbi esetekkel példázom, nyilván nem a teljesség igényével. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy csupán ezek az esetek léteznének, a szemléltetés kedvéért azonban íme néhány: egyes számú alany többes számú állítmánnyal való kapcsolódása: *Mikor a keresztfia bényitottak a kapun, a kutyák reaszektek...* (P); *A leán tizenhét esztendőös korában is mentek el* (P).; *De nálunk az ifjúság tudnak rományul* (P). Utóbbi mondat feltehetően úgy keletkezhetett, hogy a beszélőben az *ifjúság* mint az emberek csoport-

³⁵ É. Kiss 1999. 108.

³⁶ Kiefer 1992. 833.

³⁷ Kiss 2001. 364.

³⁸ Lásd Péntek 1997. 37–49.

³⁹ Kiss 2001. 366.

⁴⁰ Fülöp 1988. 330.

ja, gyűjtő főnév, többes számot konnotált gondolatában, és ehhez többes számú állítmányt is társított. Fordítva is példázható a jelenség, azaz az egyes számú állítmány és többes számú alany kapcsolatából is ugyanígy inkongruencia keletkezik, például: A templomi magyar énekek *el vagyon veszve* (Np). A többes számú alany és a létige egymásmellettsége is az egyeztetés hiányára utalhat: *Marháik van, juhóik van, disznóik van, hát akkor az élet teli van.* (P) Az élő és élettelen inkongruenciája, ahogy a legtöbb nyelvjárásban, a moldvai csángóban is megtalálható, többnyire az *aki* helyett *amelyik*, *melyik* áll. *Az indzsenérek, amelyikek igazgatták a kollektívet, azok loptak.* (P); *Volkánban is van ilyen, amelyik kártyát vet.* (P); *Ahol volt csinálva a házik, melyiknek volt háza...* (Ff). Szintén inkongruenciának tekinthető, ha a határozott tárgy mellett az alanyi (általános) ragozást használatos: *Fogtunk össze kezünköt, s jöttünk haza* (P).

A kontaktusjelenség az eddig tárgyaltak során szókölcsonzésben, alaktanban, az ejtés idegenszerűségében, szupraszegmentális elemek átalakulásában (hangsúly, hanglejtés, beszédíram stb.), a mondat aspektusában mutatkozott meg, de sok egyéb mellett jelentkezhethet a magyarban szokatlan inkongruenciában is. Például: *Mikor fejtöttünk Bonyhábról, há' megláttuk, hogy a miliciánok masináik a hídnál van* (P). A *miliciánok masináik* a román *mașinile milițienilor* mintája, többes száma is erre vezethető vissza, továbbá szemléltethető a mondatban az igével való egyeztetés hiánya is (*masináik van*). A jelzős szerkezet számbeli egyeztetése sem történik minden esetben a magyar nyelvi normáknak megfelelően. A magyarban ugyanis a jelző és jelzett szava között nincs számbeli egyeztetés (csak értelmezés szerkezetben), a románban viszont van, és így jönnek létre az ilyen, és ehhez hasonló szerkezetek. *Tánc volt karácsony ünnepjein, húsvét ünnepjein* (P).

3.3. A modalitás

A modalitás az a kategória, amely pillérül szolgál a nyelvi kifejezés különböző kombinációinak, variációinak létrejöttéhez, mozgásához, fejlődéséhez, állítja Szalamin Edit.⁴¹ A köznyelvben és nyelvjárásokban megtalálható mind az öt mondatfajta (kijelentő, kérdő, felkiáltó, óhajtó, felszólító), azonban míg a köznyelv mondatainak modális alapértékét ezek a mondatfajták hordozzák, a nyelvjárásokban a modális különbségét nem az alapérték különbsége jelenti, hanem a modális kiegészítő érték helyi, regionális sajátosságai. Például ide tartozhatnak a szükségességet, feltételességet, lehetőségességet, valószínűséget, véletlenséget jelölő sajátos szerepű igék, mint az *akar*, *segit*, *talál*, *muszáj*, *kell*.⁴² Bár több nyelvjárásban is fellelhető ez a sajátosság, egyértelműen kijelenthető közös tulajdonságuk: a felsorolt igék főnévi igenév mellett használatosak.

Szövegtáramban a legtöbb példamondat az *akar* igére van, változatos ragozási formában, állító és tagadó alakban egyaránt. *Ki akartunk menni izébe, búcsúba.* (P) *Me' magad férjhez akarsz menni, s engem itt akarsz hagyni.* (P) *Helyet nem akar elvenni, attól függ, hogy van valamije, vagy nincs valamije.* (P)

A szintén ide tartozó *kell* igét részletesebben vizsgálom, hiszen alkalmazási területe is változatosabb. Általános nyelvjárásainkban a ragozatlan *kell* és főnévi igenév együttes használata jellemző, de bizonyos régiókban előfordul a ragozott formája is. A moldvai csángó nyelvjárásban a *kell* ragozatlan marad, viszont változik az ezt követő igenév

⁴¹ Szalamin 1978. 302.

⁴² Kiss 2001. 365.

alakja. Ezzel a formával a köznyelvben, illetve az erdélyi magyar nyelv írott és beszélt változatában meglehetősen gyakran találkozunk. A jelenségnek nyelvjárási háttere van, feltehetően kelet, délkelet felől terjedhetett el. Az *el kell (hogy) menjek* szerkezetből a gyakori használat eredményeképpen a kötőszó elhagyásával alakult ki az *el kell menjek*⁴³ változat.⁴⁴ Horger Antal már 1934-ben megjelent munkájában román hatást gyanít, a *trebuie să* mintáját, melyet nyelvföldrajzi okokkal magyaráz.⁴⁵ A moldvai csángó nyelvjárásban használatos az *el kell menjek, el kell hogy menjek* típusváltozó mindkét formája. *Keresztapa azt mondta, ma műsére el kell mennünk azt mondta.* (P) *De mindent meg kell érjünk, mindent el kell töltsünk, s meggyóntatott, bre.* (P) *Ebben a világban el kell hogy vegye, mert hól meg étlen.*(P)

A románból átvett viszonyszók is érdekesen árnyalják a mondat modális jellegét. Ilyen például a *kám* 'ilyesféleképpen, körülbelül' (r. cam), *dor* 'csak' (r. doar), *tyiár* 'éppen' (r. chiar) stb., melyek egyben a beszélő nyelvi kifejezésének variációját, sokszínűségét is biztosítják. *S akkor a récék kimentek az útba, me dor öt-hat vót.* (P) *Olyan es vót, s aztán amikor elvették, de kám nem igen vették el, azt mondták, ha jó leány lettél volna, eddig valaki elvett volna.* (P) *Akkor a leányom hátul jött hejzám, akkorjába kám ezer fránk nagy para vót erőst, nem úgy mint most.* (P)

A modalitás különbségei az igealakokban is kifejeződnek.⁴⁶ A köznyelvben már nem élő összetett múlt idejű igealak (jelen idejű igealak + segédige) a múltban huzamosan tartó, rendszeresen ismétlődő cselekvést fejez ki: *Ha a szépasszonyok nem kedden jönnek vala, akkor szeredán.* (K)

Igen gyakori e régióban a feltételes múlt idő használata során a mai standard *volna* helyett a *lenne* alak előfordulása. *Hat hónapot kellett lenne tanoljon.* (P) *Leültek lenne, egy csutak lett lenne.* (P) *Akkor aszonta, meghalták lenne.* (K) A múlt és jelen öt-vöződése különös szerkezetet eredményez. *Ahogy kiszaladt az ármátától, akkor fogott házasodni.* (P) *Elveszett, de ő mondani fogta a szomszédoknak, hogy elmejen, s misét fizet.* (P) *Hetfün fogtunk lemenni.* (P) Tehát a *fogott házasodni*, a *mondani fogta*, illetve a *fogtunk lemenni* szószerkezetekben a főnévi igenév mellett álló jövő idejű *fog* segédige múlt idő jelével és személyraggal van ellátva, egyrészt ettől is lehet különös ez a kapcsolódás.⁴⁷ Amennyiben nem a jövő idő segédigéjeként tekintünk a *mondani fogta* szerkezet utolsó elemére, hanem mint a *kezd* segédigészerű ige funkciójának betöltőjére, érdemes a következőkre figyelni: bár a *fog* és a *kezd* szintaktikai viselkedése analóg, az első a standardban időjelölő segédige, utóbbi viszont nem az, l. *mondani kezdte*.

3.4. A szórend

A magyar nyelv szórendjét általában a szabad jelzővel illetik. Ez a szabadság nyilván nem jelenti azt, hogy a beszélő/író esetlegesen illeszti egymás mellé a mondat szavait, hanem azt, hogy többnyire megengedhető a sorrend felcserélése (pl. értelmi kiemelés), azonban létezik rögzített sorrendiség is.

A továbbiakban néhány szórendi tévesztésről, szórendi zavarról teszünk említést, melyek a moldvai csángó nyelvjárásban a kétnyelvűség körülményei között tipikusnak tekinthetők. Szövegtáramban sok olyan mondat található, ahol a szavak a román szó-

⁴³ A nyelvhelyességi normák természetesen kifogásolják az *el kell (hogy) menjek* típusváltozót, e helyett az *el kell mennem* szerkezetet javallják.

⁴⁴ Péntek 1975. 169–171.

⁴⁵ Horger 1934. 171–172., idézi Lanstyák–Szabó Mihály 1997. 49.

⁴⁶ Kiss 2001. 365.

⁴⁷ Vö. az angol *future in the past* igeidővel.

rendi szabályoknak megfelelően követik egymást, tehát az SVO mintájára épülnek fel.⁴⁸ A legtöbb esetben az ige megelőzi a tárgy vagy határozói bővítményeit, helyenként az alanyát is.⁴⁹ *Vettem a köntöst a hátamra, s a botot a kezembe, s hátul megyek.* A köznyelvben ez a mondat a következőképpen alakulna: *A köntöst a hátamra vettem.* A példamondat nyilván román nyelvi hatásra alakulhatott ki. További példák: *Ennek vagyon sok pénze.* (P) *Nem is olyan fajta emberek ezek, hogy menjenek törvényre.* (P) *A pityókát, amikor virágba van, fogják ásni.* (P) *Mikor beszürkült, liánt hitta bé a zannya.* (Np) *Mennek oda szombaton este, s akkor: nem tudjuk, odaadjuk-e, nem-e.* (K) *Engem hívnak Ilonának, Timár Istán Ilonának.* (P) stb.

A vizsgált nyelvjárási adattár arra enged következtetni, hogy e régióban gyakran élnek az igeikötő hátravetéses szerkesztéssel, amint már utaltam erre az aspektusra vonatkozó fejezetben, ahol a folyamatosság érzetét kifejező szerepéről beszéltem. Ezúttal megpróbálok egy lehetséges magyarázatot adni arra, hogy mi lehet az oka ennek a hátravetett igeikötős szerkezet sorrendiségének. Magyarázhatja tehát a fent említett módon az aspektus kapcsán említett folyamatosság érzékeltetése, a román minta követése, illetve az a tény, hogy az igeikötő is betölthet igemódosítói szerepet.⁵⁰

A moldvai csángóban is megtalálható az az általános jelenség, amely oly módon szakítja meg a szórendet, hogy a *talál, segít, muszáj, kell, akar* stb. beékelődik az igeikötő és a főnévi vagy határozói igenév közé.⁵¹ *Ki akartunk menni izébe, búcsúba.* (P) *Ha el találsz menni ezzel a legénnyel, tudjad, meglőlek.* (P) Azonban hangsúlyosabban regionális színezetű az *-e* kérdőszócska szórendje. Az *-e* szórendi szabálya a standardban nagyon bonyolult, legtipikusabb eset, miszerint az *-e* közvetlenül az igehez kell kapcsolódjon, illetve, ha segédige is előfordul az állítmányban, akkor ahhoz. Bár az erdélyi nyelvjárások többségében, sőt a köznyelvben is elterjedt ez a szórendtvesztés, az általam gyűjtött moldvai anyagban *-e* kérdőszócskával kapcsolatos sorrendcserére csak két példát találtam. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem lenne meg e sajátosság a moldvai nyelvjárásban, csupán a 60 oldalnyi szövegkorpuszban nem találtam többet. Példák az előzőre: *Banul te face să vorbești, și haina te face om. Nem-e?* (Ff) *Mennek oda szombaton este, s akkor: nem tudjuk, odaadjuk-e, nem-e.* (K)

3.5. Tükrözés a mondat szintjén

A legtöbb tükrözés a mondatban területén jelentkezik, ennek következtében a magyar (átvevő nyelv) nyelv strukturális sajátosságai gyengülnek a románnal (átadó nyelv) szemben.

Tükröszerkezetek

A kontaktusjelenséggel kapcsolatban az eddig tárgyaltakon kívül a tükröfordításokat szükségszerű kiemelni, természetesen a román nyelv sajátos kifejezéseinek, frazémáinak, vonzatstruktúrájának tükröfordításaival együtt. Ennek kapcsán beszél-

⁴⁸ Megjegyzendő, hogy a magyarban is az egyik alapszórend az SVO, amennyiben határozatlan tárgy van a mondatban, azaz, ha a tárgy igemódosítói pozícióban van. Pl. *Pista fát vág* jelöletlen a *Pista vág fát* mondatához képest. Az utóbbi példamondat szórendje viszont akkor válik nyelvtanilag elfogadhatóvá, ha *Pista* a fókuszban áll.

⁴⁹ Vö. Kádár Edit *Etnolingvisztikai vitalitás a szórványban* (2000) című munkájával, amiben hasonló példákat ad az oltszakadati nyelvjárás kapcsán.

⁵⁰ A példamondatok is igazolják, hogy minden, ami igemódosító szerepet tölt be (így az igeikötő is), az ige mögé kerülhet, tehát hátravetett pozícióba.

⁵¹ Kiss 2001. 367.

nek a kétnyelvűség kutatói a nyelv erodálásáról, nyelvromlásról, nyelvérzék lazulásáról. Például az *állj helyt* 'ülj szépen' (r. stai pe loc), *adok egy telefont* 'telefonálok' (r. dau un telefon) típusú kifejezések nemcsak a nyelvjárások, hanem a romániai magyar kisebbség nyelvhasználatának is egyik jellemzője. Feltételezések szerint a ritualizált szövegek (az előző nemzedékektől áthagyományozott és szokásrendszerbe beépült szövegek) mint a nyelv legellenállóbb, legtartósabb részei azok, amelyek legtovább maradnak majd fenn anyanyelvi szinten.⁵²

A vizsgált szövegkorpuszban előfordulnak alaki és grammatikai, szerkezeti tükrözések. Alaki tükrözésre bőven akad példa, főnevek és igék egyaránt megtalálhatók. Például: *nunta* 'esküvő' (r. nuntă), *vadána*, 'özvegy' (r. vădană), *șef de echipă* 'csoportvezetőnek' (r. șef de echipă), *buklukom* 'bajom' (r. bucluc), *timpba* 'időben' (r. timp), illetve mit *paciltatok* 'mi történt veletek' (r. a păți), *bönujálódtk* 'gyanakodtak' (r. bănuiau), *engezsálódott* 'szerződött' (r. angaja), *elprimál* 'befogad' (r. a primi). Megfigyelhetők olyan példák tehát, amelyek a román szavak teljes alakját tükrözik, és olyanok is, amelyek bár a románból kerültek át a moldvai csángók szókészletébe, magyar todalékkal ellátottak a magyar nyelvű normáknak megfelelően. Valamelyest kivételt képez ez alól a *timpba*, ebben a szóban ugyanis az illeszkedés hiánya figyelhető meg. Míg a *sedinca* magyar todalékkal ilyenformán alakul: *sedincába*, és nem *sedincábe*, kérdésként fogalmazódhat meg, hogy ennek analógiájára az előbbi miért nem illeszkedett formában, azaz *timpbe* változatként rögzült a moldvai csángó nyelvjárásban. A vizsgált szövegkorpuszban két szó (*timpba*, *filmba*) kivételével mind illeszkedett formában találhatók a magyar todalékkal ellátott szavak. Elképzelhető egy olyan magyarázat e szavak illeszkedés nélküli használatára, hogy analógiás úton jöttek létre, mégpedig a valaha mély hangrendű i-t tartalmazó, egyszótagú szavak mintájára. Ilyen lehetett például *nyílba*, *nyíllel*.

Egyszerű mondat

Az egyszerű mondatokban⁵³ főként a ragok tévesztésében, vonzatok keveredésében, olykor elhagyásában mutatkozik meg a fent említett jelenség. A határozóragok közül a helyhatározóval kapcsolatban van a legtöbb észrevételem. A *hol?* kérdésre a *-ban*, *-ben* helyett *-nál*, *-nél* kapcsolódik a helyhatározót kifejező főnévhez: Nagy büntetés volt a *templomnál* [templomban] es. (Np) Aki van a *háznál* [házban, ti. otthon], ne, zember, vagy szomszéd viszen ételt. (K) – ugyanis mindkét magyar ragnak a *la* román prepozíció felel meg. A következő mondat pedig arról tanúskodik, hogy a *hová?* kérdésre felelő *-ra* külső helyviszonyt jelölő rag helyett a belső helyviszonyt jelölő *-ba* jelenik meg: S akkor a récék kimentek az *útba* [útra]. Ennek az *în* a román megfelelője. (P) Adatolható a *-ba/-hoz* ragtévesztés is. El kell menjek az *iskolához* [iskolába]– lásd a román *la* prepozíciót. (P)

A helyhatározók felcserélődése részben a román hatás következményei, ugyanis a románban ugyanaz a prepozíció, azaz a *la* felel meg a *hol*, *hová* helyviszony kifejezésének. Az említett módon az igeikötő is tükrözheti a román hatást. Ilyenformán a követ-

⁵² Péntek 1997. 46–47.

⁵³ Az egyszerű mondat esetében az a fő különbség a köznyelv és nyelvjárások között, hogy utóbbiban ritkábban fordulnak elő szerkezetes mondatrészek (Kiss 2001. 368.). A bővítménnyel rendelkező szabad mondatrészek számát illetően a vizsgált szövegkorpuszban nincs lényegi különbség a különböző generációk nyelvhasználatában.

kező mondatban például: S táncoltunk egész este, *el éjfélig*. (K) – a román *la/până la* társítható.

Az időviszony jelölésében is van némi ingadozás. Előfordul olyan időhatározószó, amelyben ragtévesztés történt, és olyan is, amelyben felesleges raghalmozás keletkezett. Például: Templomba *réggel* [hasonulás hiánya] mennek misére, *délkor* esküsznek meg. (K) A *-kor* rag járulhat ugyan időjelentésű szavakhoz, azonban a *dél* mellett a *-ben* van lefoglalódva, ezért nevezem ragtévesztésnek az így létrejött alakot. A számnév és határozórag (*-kor* + *-tól*) kapcsolatából alakult a grammatikailag helytelen, furcsa hangulatú *nyolckortól* időhatározószó: *Nyolckortól elé*. (Np) A *nyolc* + *-kor* + *-tól* (*nyolckortól*) keletkezése feltehetően a *reg* + *-vel* + *-tól* (reggeltől) ragszilárdulásos alakokkal hozható kapcsolatba.

Vonzattévesztésről, -keveredésről az alábbi példamondatok alapján beszélek. *Tanuljak valami iskolát*. (P) *Bönújálódtak a récén*. (P) Az első mondat feltehetően a román *să învăț carte, să fac ceva școală* mintájára alakulhatott. A magyarban viszont a *tanul* ige *valaki valamit* vonzatot von maga után, ilyenformán kifogásolható a *tanuljak valami valamit* [ti. iskolát] szerkezet. A *bönújálódtak* a román *a bănu* ige és a magyar T/3. személyű igei személyrag kapcsolatából alakult, magyar megfelelője a *gyaníttottak valamit*. Ez az alak azonban már nem eredeztethető román tükröszerkezetből, létrejött a nyelvérzék elbizonytalanodásával magyarázható.

A példamondatokban megfigyelhető a román reflexívum hatása is. *Îmi vine bărbatul acasă* így tükröződik a moldvai csángó (pusztinai) nyelvjárásban: *Nekem az ember jó haza*.

A román *te pricepi* magyar megfelelője az *értesz valamihez, jártas vagy valamiben*, szövegtáramban ez: *érted magad* formában tükröződik. A forrófalvi példamondatok arról tanúskodnak, hogy a kifejezés itt nem a valamiben való jártasságot, hanem a befogadónak az adott témának megfelelő módon történő interpretálását feltételezi. Nyárba ment kápálni, még melyiknek nem volt, mit kápálni elment napszámba, *érted magad*, hogy kapjon vaegy parát. / Ha az uljan szokoteála eltelik, szeretik úgy egymást egy kicsit, de gyűlölik meg magikat, vagy hogy mondjam magának. *Érted magad*. / Más nezi semeit, legyen szépecske. Ugye? *Érted magad?* A klézsei gyűjtésben pedig többször is *érted-e* formában jelenik meg ez, *Érted úgy-e miről van szó?* pedig Pusztinán hallható. Ettől a ponttól pedig a kifejezés már szövegtani vizsgálódást von maga után. *Érted (magad) olá Hul?* példamondatban a *magad* szintén a reflexívum tükröződése, ez viszont akkor is megmarad, amikor a szerkezet nem a reflexív *te pricepi* (la ceva)-nak, hanem a *pricepi* (felfogod? érted?)-nek felel meg. Ezzel magyarázható tulajdonképpen az *Érted olá Hul?* tárgyias igeragozása. Ugyanakkor (névmási) határozott tárgy elliptálásaként fogható fel a mondat. Ugyanide sorolható további példaként az *tudod magad* (K) is.

Az igeikötő hátravetéséről szót ejtettem az aspektus, illetve szórend kapcsán, itt csak megemlíteném, hogy a hátravetett szerkezetéről felállított hipotézis harmadik eleme (a folyamatosság és igemódosító mellett) éppen a román nyelvi tükrözés (pl. elment *le*).

A határozott számnév + többes számú főnév kapcsolatában is érződik némi román hatás, ugyanis magyarban semmilyen számnévi jelző után nem használunk többes számot az alaptagon. *Ezer kilókat, kétezer kilókat* raktak rea. (P) A mondat helyesen így szól: ezer kilót, kétezer kilót..., viszont a románban az egyet jelölő számnév kivételével

többes számú alakot használnak (*o mie de kilograme*): tehát van számbeli egyeztetés a jelzős szintagmában.⁵⁴

Összetett mondat

Az egyik legszembetűnőbb sajátosság, hogy gyakran felcserélődik a vonatkozó névmás a kérdő névmással. Akkor nem mentünk el a legényhez *meddig* [ameddig] meg nem esküdtünk. (P) *Mikor* [amikor] megijed a gyermek, vagy megmarja vaj egy kutya, vagy megijed, na, akkor van ón. (P) Elkísértem, *mikor* [amikor] ment katonának, azt mondta, *mikor* [miután] jó vissza, elvesz. (P) Mindez egész egyszerűen román hatásra vezethető vissza, ugyanis a román a fent említett kérdő és vonatkozó névmást egyetlen szóalakokkal jelöli, ez a *când*.

Az erdélyi nyelvjárások nagy részében hallható a *hogyha*, *ha* kötőszavak román mintájának tükrözése. A vizsgált szövegtananyagban azonban ez csak szórványosan lelhető fel. Román *dacă* tükrözéses megléte a mondatokat összekötő *ha*, továbbá az *akár*, pontosabban az *akár-akár* páros kötőszó alakjában figyelhető meg. *Ha* [akár] szeretted, *ha* [akár] nem szeretted. (P)

3.6. A konjunktívusz

A felszólító módú igealakok gyakori használata jellemző az erdélyi regionális köznyelvre és a magyar nyelvjárásokra egyaránt. Fennebb szó esett már az *el kell menjek* típusú szerkezetekről, a továbbiakban a moldvai csángó nyelvjárásból olyan példákat mutatok be, melyek a román konjunktívusz hatására terjedtek el. Míg a románban eltér a felszólító mód és a konjunktívusz kifejezési módja, a magyarban ugyanazt a *j* morfémát használjuk mindkét mód jeleként, azaz morfológiailag a kettő a magyarban nem különbözik egymástól. Példák az utóbbira: De gyérebber, nem tyiár olyan na, *hogy történjen*. (P) Me nem volt, amivel elhozzák, aztán másnap *menjenek föl* két szekervel. (P) Jövünk haza, s akkor azt mondotta, *bévegyük*. (P) Mondom, ne beszélgessünk, én *vegyem elé* az olvasómat. (P)

Pataki így értekezik: „A felszólító módban álló igealakot tartalmazó mellékmondat elől elhagyható a *hogy* kötőszó, a másik alakot tartalmazó mellékmondat viszont a *hogy* nélkül agrammatikus. Nevezzük ezt a másik alakot *kötőmódnak*.”⁵⁵ Pl.: Nem hiszem, (hogy) *kapjon*. (P) Uralkodóban van viszont az a nézet, hogy minden mellékmondati „felszólító mód” kötőmód, hacsak nem idézetszerű, azaz, hacsak nem egy felszólító mondat idéz. Azt is figyelembe kell venni, hogy a felszólító módú alakok igekötője mellékmondatban is az ige mögé kerül, a kötőmódúaké viszont nem. Ezt igazolják az alábbi példamondatok is.

Pataki szerint a kötőmódban álló igealakok olyasvalamit fejeznek ki, ami a valóságban nincsen meg, olyan tényt, amely nem létezik, olyan folyamatot, amely nem történik meg, olyasvalamit, aminek a nemléte vitathatatlan. Ugyanakkor a nem tényszerű tartalom megjelenítését a mellékmondatban jellegzetesen kötőmódi funkcióként értelmezi.⁵⁶

Külön meg kell említeni a felszólító, illetve kötőmód látszólagos hasonlatosságát. Azaz például a *Megparancsolták*, (*hogy*) *elutazzunk* típusú mondat felszólító módja

⁵⁴ Az *érted magad*, illetve az *ezer kilókat* szerkezetek ugyanakkor egyeztetési kérdéseket is felvetnek. Míg az első határozottságbeli, a második az említett jelenség számbeli sajátossága.

⁵⁵ Pataki 1984. 207–218., idézi Kádár 2000. 97.

⁵⁶ Molnár 1994–1995. 9.

nem tévesztendő össze a *Nem szükséges, hogy elutazzunk* mondat alárendelt mondatának kötőmódjával. A kötőmód, a felszólító móddal ellentétben, nem jár az igekötő és az ige fordított sorrendjével.⁵⁷ A moldvai példamondatokban fellelhető igekötő hátravetésben az ige hangsúlyossá válik. És bár a fentiek alapján az állapítható meg, hogy ez a szórend tipikusan a felszólító mód szórendje, valószínű, hogy ez az eljárás vagy az adatközlők szórendi tévesztésének, szórendi megbomlásának vagy egyszerűen nyelvjárási jellegzetességnek tudható be.⁵⁸

3.7. Szemantika

A szavak hangalakjának és jelentésének általában tartós a kapcsolata. Amennyiben tágul ez a viszony, számolni kell egyrészt azzal, hogy tágul a szó jelentésköre, másrészt jelentésváltozás is végbemehet. Utóbbi a szövegben keletkezik, hiszen az új jelentést csak akkor érthetjük meg, ha a szöveggörnyezet valamilyen módon megmagyarázza azt. Amennyiben a jelentés befogadására a nyelvi és társadalmi feltételek adottak, akkor az új szó, az új jelentés állandósul.⁵⁹ Jelentésváltozás során nem mennyiségileg gyarapszik a szókészlet, mint a szókölcsönzés vagy belső szóteremtés, illetve szóalkotás esetében, nem is a szavak száma növekszik, hanem a szavak használati értéke sokszorozódik.

A jelentésváltozásnak több típusa ismeretes, azonban a moldvai gyűjtés alapján ezúttal csak néhányat sikerül példázni. A moldvai régióban a *verekedés* szó jelentésbővülésen ment át, hiszen itt már nem a verekedést mint cselekvést jelenti, hanem a hadsereggekkel vívott fegyveres harcot, *háborút*. Például: El volt az édesapjától a tizenhatodik *verekedésbe* maradvá, az édesanyjikk meghót. (P) *Verekedésbe* a legények ott maradtak. (K)

Az *elcsap* ige jelentésváltozására is érdemes kitérni. Használatos ugyanis bizalmas, közvetlen társalgásra jellemző módon, valakit az állásából azonnali hatállyal való elbocsátás értelemben: S megcsalatkoztak, mert az interprindereák *elcsapták* az embereket. (P) Ugyanakkor használatos a *szabadjára enged* értelemben is: Aztán errefelé, errefelé el kezdtek romlani a zapák es, met aztán *elcsapták* a leányukat. (P) Bár a példamondat alapján az *elküldték, kitagadták* értelem is társítható az *elcsap* igéhez, a kontextus alapján nem fogalmazható meg hasonló feltételezés. Érdekes módon az ÚMTSz pusztinai adata a *befogad valakit* [ti. a házba] értelemben mutatkozik meg.⁶⁰

A moldvai régióban is élnek azzal a lehetőséggel, hogy bizonyos dolog, cselekvés nevéét átviszik egy más dolog, cselekvés jelölésére. E jelenségről beszélünk tehát a következők esetében: Bémentünk, benn még *tanácsoltunk*⁶¹ [beszélgettünk], zapával, mámával, még ettünk, ittunk. (Ff) Neki óra után kellett menjen, a kurszát kellett vegye számba, s a *dógosakat* [munkásokat]. Akkor összegyűttötte, s még egyszer *lehányta* [ledobálta], s akkor adevarat megmondta. (P) A TESz már 1410-ből adatolja a *hány* ige dobál jelentését. A magyarban az eredeti jelentése feltehetően a *dobás, hajítás* volt, és

⁵⁷ É. Kiss 1999. 141.

⁵⁸ Vö. a szórendről szóló fejezetben a három lehetséges magyarázatot: aspektus, román minta, igemódosító általános hátravetése.

⁵⁹ Hangay 1997. 451.

⁶⁰ ÚMTSz 1979. 750.

⁶¹ A *tanács* bizonytalan eredetű, talán származékszó. A *'tanítás'* → *'tanácsadás'* jelentéskéjlődést alátámasztja, hogy a *tanít, tanul* stb. rokon nyelvi megfelelőiben is feltűnik a *'tanácsol'* jelentés (TESz 1967. 836.).

a hirtelen való előtörés, hányás, a gyors, kapkodó mozdulatokkal végzett cselekvés mozgásképzetének és hangulatának hasonlósága alapján fejlődhetett ki.⁶²

Szemantikai változás a román nyelvi hatására is történhet, mely a grammatikai és kommunikációs normák fellazulását eredményezi. A következő mondatban a *lakik* jelentésű szót a beszélő a román *a sta* mintájára az *ül*-lel fordítja, ti. az *a sta* jelentheti azt is, hogy marad, ül, lakik.⁶³ Na, hol *ül* a kártyavető? (P) Volt ott egy ember, ahol most *ül* Bárány Istán. (P) Az ilyen típusú jelentésváltozás egyben a kevertnyelvűség, vagy félnyelvűség velejárója. Ugyanígy román hatás gyanítható a következő példában is: Akkor a leányom *rendelni*⁶⁴ [sorolni] kezdte. (P)

4. Szövegtan

Amennyiben csupán empirikus módon közeledünk a szöveghez, vagy akár a mondathoz, lexémához, fonémához, különösebb akadályba nem ütközünk sem felismerésében, sem használatának tekintetében, azonban a teoretikus módon való megközelítés komplexebb vizsgálatot von maga után. A szöveg mint a gondolatok nyelvi formája, a közlés igényeinek kielégítésében funkcionál, egy tényleges vagy fiktív kommunikációs szituációban jön létre. Az ezzel foglalkozó diszciplína⁶⁵ meghatározására több hazai és külföldi kutató (Balázs János, V.L. Figge, H. Weinrich) is vállalkozott, azonban ezúttal csupán egyetlen, Deme Lászlótól származó definíciót ismertetek: „A szövegtan tudományosan rendszerezett (illetőleg sok tekintetben még ezután rendszerezendő) ismeretanyag a szövegről: funkciójáról, alaptermészetéről, makro- és mikroszerkezeti jellemzőiről, s természetesen válfajairól és e válfajoknak mind a közös, mind az elkülönítő sajátosságairól.”⁶⁶ A szövegtan feladatkörébe sorolható egyebek mellett a szöveg alapvető sajátosságainak feltárása, a szöveget összetartó szemantikai és grammatikai elemek leírása, a szövegpragmatikával kapcsolatos vizsgálódások ismertetése, a szöveg jelentésének felderítése stb.

Dolgozatom e fejezetében néhány szövegtani jellegzetesség feltárására vállalkozom, természetesen a moldvai csángó nyelvjárási beszélgetéseket rögzítő szövegtan alapján. Figyelembe véve, hogy a nyelvjárási szövegtan a magyar dialektológiának legkevésbé kidolgozott területe, jelen írás nem hiánypótló célzatú, és nyilván nem is törekedhet a teljesség igényére. Vizsgálódásaim szövegszerkezeti sajátosságokra, a szöveg jelentésének kérdéseire terjednek ki, illetve igyekszem nagy vonalakban szöveggrammatikai, -pragmatikai vonatkozásokat is körbejárni. A különböző szövegtani elméletek nem kizárólag nyelvjárási sajátosságúak, azonban minden elméletet, funkciót nyelvjárási példaanyaggal igyekszem illusztrálni.

A különböző szövegfajták kategorizálása változatos megközelítési szempontok alapján történhet. Hangay Zoltán a nyelvi szövegtípusok azonosításához⁶⁷ a következőket javasolja: a szövegre jellemző kor, nyelvváltozat, élőszóbeli vagy írott volta, kommunikációs funkciója, közlendőjének tárgya, illetve szerzője. A fentiekre csupán röviden ref-

⁶² TESz 1967. 49.

⁶³ E szó jelentésváltozására Márton Gyula már 1975-ben megjelent tanulmányában felfigyelt.

⁶⁴ A román *rînd* 'sor, sorrend, rend' stb. szláv eredetű. A magyar szó közvetlen forrása nem állapítható meg. A jelentések megfelelői megvannak a különböző szláv nyelvekben, de ezek a 'sor, rend' alapján a magyarban is megvannak (TESz 1867. 379.).

⁶⁵ Megnevezésére használják a *szövegtan*, *szövegelmélet*, *szövegnyelvészet*, *szövegtudomány*, *textológia*, *szövegelemzés*, *diskurzusgrammatika* stb. megnevezéseket is.

⁶⁶ Deme 1980. 332., idézi Szikszainé 1999. 17.

⁶⁷ Hangay 1999. 463.

lektálnék: az elemzésre kerülő szöveg a jelenlegi moldvai csángó nyelvjárás (nagyrészt a székely csoport) beszélt változatának utólagosan lejegyzett formáját tükrözi, kommunikációs funkcióját tekintve fatikus és érzelemkifejező jellegű, helyenként konatív jelleggel. Lévén, hogy interjúból tevődik össze a szövegtár, így az a különböző „szerzőktől” több, ezáltal kisebb egységbe szerveződik. Műfaji szempontból is elkülönülnek egymástól, vannak rituális jegyeket magukon hordozó szövegek, illetve alkalmilag rögzítettek is. Ez utóbbi, műfajisággal kapcsolatos vizsgálódás egyben az anyanyelv szilárd vagy ingatag tulajdonságaival kapcsolatos megállapításához vezet.

4.1. A szöveg szerkezete

A szöveg nem egyszerűen a mondatok összessége, hanem megszerkesztett együttese. Bár a szabadmondat (tehát minden egyszerű mondat, a mellérendelt összetett mondatok tagmondatai, az alárendelő összetett mondat a maga egészében) mint a szövegszerkezet alapegysége lehetne értelemszerűen a szövegszerkezeti vizsgálódás kiindulási pontja, meglátásom szerint jelen helyzetben mégis indokolatlan. Azért hagyhatók ki a mikroszerkezeti egységek elemzése, mivel a mondategységekre tagolást nem a „szerzők” végezték, hanem ez utólagosan történt a szupraszegmentális tényezők figyelembe-vételével. Éppen ezért az ezekből a mondatokból összeálló mondattömbök, illetve bekezdések tárgyalása sem releváns. Ennek ellensúlyozására viszont kiemelendő, hogy az elmondott szöveg nemcsak az írásban rögzített tartalmakat rögzíti, hanem elmondás révén a beszélő érzelmeit, személyiségét is kifejezi.

A makroszerkezeti egységek (bevezetés, tárgyalás, befejezés) elkülönítése egymástól a vizsgált szövegtörzsekben inkább tartalmilag végezhető el, mint formailag. Ennek kapcsán az adattár azon részét emelném ki, amelyben egyik pusztinai adatközlőm lopással kapcsolatos élményét meséli el, pontosabban az Andris Józsi Anicával (szül. 1923) 2003-ban rögzített beszélgetés első négy oldalára (az első általam feltett kiegészítendő kérdésig) szorítkozom. Ennek a szövegnek egyebek mellett az az érdekessége, hogy nem az előadó veti fel a témát, hanem a hallgató mint befogadó kérésére kezdi hozzáértő módon a mesélést. Bevezetőjét rögtön a cselekmény időpontjának behatárolásával indítja. *Eljött a vasárnap. Vasárnap héjzik mentek a keresztfiaik...* Érdekes beszédstílusával, tehetséges előadásmódjával már az elején elnyeri a befogadó figyelmét, rokonszenvét. Bár a bevezető szerepe a hangulatkeltés, a beszélőnek ezúttal sikerül ezt az állapotot a fent említett három makroszerkezeti egység során végig fenntartania. A tárgyalás szempontjából semleges kitéréssel, mint az időpont ünnepköri besorolása (*kám húsvétba vagy karácsonba, de húsvétba kellett legyen na*), vagy a színhely részletes bemutatásával, térbeli elhelyezésével (*há kutuják vót örökké/a leányomék előtt patak volt*) sem oszlatja szét a figyelmet, hanem éppen ellenkezőleg: sikerül teljes mértékben fokoznia a történet iránti érdeklődést. Bár az antik szövegszabály a tárgyalásra vonatkozóan a rövideg, világosság, valószínűség, a tárgyalás itt hosszúra nyúlik.

Az események egymásba kapcsolódó szálait együttesen adja elő, időrendisége változatos (keresztfiú érkezése / rucák a patakban / templomba menés / a ruca eltűnése / a specialista kiválasztása / a jóslat beteljesedése). A befejezésnek érzelemfelkeltő hatása van, bekövetkezik a történet szempontjából lényeges fordulat: *hát a réce ott gágog a zanyóssának a zajtójába*.

Megfigyelhető a mondat-, illetve szövegszerkesztésben az idősíkok árnyalt váltogatása. Az egyes szám első személyű előadásmód múlt idejű cselekménye keveredik az

aktuális mesélés jelenidejűségével.⁶⁸ Helyenként nemcsak az idősíkok egybemosódása, a laza szerkesztés nehezíti a megértést, hanem az értelmezés szempontjából felesleges, redundáns mondatok is. *Mikor hazajön, jöttünk bé a kerten, hát a réce ott gágog a zanyóssának a zajtójába. Me nekik a házik van elől, az öregasszonyéknak, a zanyóssáéknak hátul, s a zanyatársnak a zajtójába rekegett a réce. A zanyatárs halta bent, de ő nem gondolta idegen hejza visszament, ő gondolta, azok gágognak, amelyek megvoltak az életbe. Mikor bėjövünk a kerten, akkor én es ahogy mentünk bé, az anyóssához: Anyóka, kend a récémet kicsapta, ugye? Jaj, aszonta, én nem es láttam.*

4.2. Szöveggrammatika

A szövegten e részterületének fő célja, hogy feltárja a mondatok szöveggé összefűzésének grammatikai alapfeltételeit, azaz vizsgálja a szöveg lineáris, grammatikai kapcsoltságát, vagyis konnexitását.⁶⁹ Utóbbi, vagyis a grammatikai összefüggés szöveggrammatikai eszközökkel teremődik meg. Ezáltal a befogadó tudatában létrejön a determinálás, illetve a helyettesítés/utalás révén korreferencia jöjjön létre az elő- vagy utóinformáció és a determináns, valamint a forikus elemek között.⁷⁰

A mondat- és szöveggrammatika szétválasztása

A mellé- és alárendelő tagmondatok és szövegmondatok közötti viszony általában hasonló vagy azonos eszközök segítségével teremődik meg. A mondat- és szöveggrammatika szétválasztása, azaz különbsége tetten érése főként az egyeztetés és névmásítás kapcsán érhető tetten. Előbbi, azaz az **egyeztetés** másképpen alakul egy mondategységben, mint mondategységek és mondategészek⁷¹ között.⁷² A különbség ezenkívül megmutatkozik abban is, hogy az illető szöveg a köz- és irodalmi norma szerint íródott-e, vagy nyelvjárási sajátosságokat őriz.

Ketten összeprétinkodtak, s akkor a mámája se akarta, hogy elvegye anyómat, szeretőinek a mámája s tátája sem hagyta anyómnak, hogy ketten beszélgessenek. De ők ketten beszélgettek hét esztendőt. Hét esztendőt jártak. S akkor nem hagyta az anyja elveje anyómat. Nem hagyták, nem hagyták, nem hagyták, s akkor anyóm elindult menyen el egy más legényhez. (P)

A fenti részletben öt mondategész, illetve tizenhárom mondategység található. Az első mondategységben levő állítmány többes számának nincsen különösebb relevanciája, a fent vázolt osztályozások bármelyikében megjelenhetett volna így. A negyedik mondategység (*mámája s tátája sem hagyta anyómnak*) állítmánya lehet egyes és többes számú is. *S akkor nem hagyta az anyja elveje anyómat* mondategész állítmányai egyes számban jelennek meg, az utolsó mondategész első három ismétlődő mondategészeinek (*nem hagyták*) többes száma csupán a kontextus során válik egyértelművé, ti. itt a szülőkről van szó, nem csak az anyáról, mint ahogy az azelőtt levő mondategészen jelenik meg.

A következő példamondatban a mesélő egy múltbeli esemény elmondása kapcsán használt nyelvi eszközökre figyelek. *Elvolt az édesapjától a 16. verekedésbe maradvá, az édesanyjik meghót, s ők elmaradtak valami hetten vagy kilencen. S ők nem vót mit*

⁶⁸ Vö. Péntek János Homoród menti kutatásából származó észrevételeivel. (Péntek 2003. 217.)

⁶⁹ Szikszainé 1999. 137.

⁷⁰ Uo. 139.

⁷¹ A Deme László-féle mondategység és mondategész meghatározását fentebb ismerttettem.

⁷² Szikszainé 1999. 138.

ejenek, gyermekek nem vót úgy régben, hogy menjenek dógojni gyárba, vagy szon-dákhoz, valamerre. Nem vót dolog. Itthon ültek. Bocskorba egy gatyába, s aki mit adott azt ettek. Nem vót amit ejenek. (P)

A harmadik mondategységtől viszonylag következetesen többes szám első személyű igealakokat (*elmaradtak, ejenek, menjenek, ültek, ettek*) használ a mesélő. A *gyermekek nem vót* mondategységben újra a névelőhiány példázható. A fentiek tükrében tehát kijelenthető, hogy eltérnek egymástól a szövegszintű és mondatgrammatikai egyeztetések.

A szövegben kétszer is előforduló *ők* személyes névmás minden bizonnyal a történet központi figurájára, valamint testvéreire utal. A névmásokkal való egyeztetés, azaz a **pronominalizáció** is másként valósul meg a mondategységek, mint a mondategységek között.⁷³ A magyar nyelvi normák szerint a vonatkozó névmások csak elvértve léphetnek ki az összetett mondatok keretei közül. Jelen esetben a mondatokra tagolás esetlegessége miatt nem tartom célszerűnek e kijelentést példázni, hiszen a mondatthár megállapítása befolyásolhatja a névmások mondatbeli pozícióját is.

Általában elmaradhat a névmásítás akkor, ha az alany azonos a következő mondatban is, a hiányzó alany pedig egyeztetéssel fejezhető ki. A következő példa a megértés érdekében szükségszerűen hívja elő a második mondategységben levő névmást. Öszetett mondat esetén a köz- és irodalmi normák az *aki* vonatkozó névmás ragos formájának (*akinek*) meglétét indokolnák, az *az* mutató névmás ragos alakja (*annak*) helyett. Ez a példamondat a névmások használatában viszont eleget tesz a fent említett normáknak, hiszen ott is az *annak*, vagy *neki* használatos. Amennyiben azt feltételezzük, hogy a mondatokra való határolás önkényessége befolyásolhatta, hogy egyszerű vagy összetett-e a mondat, illetve ennek függvényében helyes vagy helytelen a névmás használata, mentségül szolgál az a tény, hogy az összetett mondatban a tagmondat szórendje is más kellene legyen.

Van az emberemnek egy tesvére. Annak vótak leányai. S mentek kollektívba csakarba. Hamar férjhez adták. S annak a mómója haragudott riva, nekifogott, s sitött valami plecsintát. (K)

Szövegkapcsoló eszközök

A szövegösszetartó erő grammatikai viszonyainak vizsgálatára a fent említett szövegkapcsoló eszközök mellett Balázs Géza a névelőhasználat, korreferencia, pro-formák, forikus elemek, hiányosság, törlés, nyelvi elemekhez kapcsolódó előfeltevés, grammatikai forma és funkció ellentmondásai, modalitás vizsgálatát javasolja.⁷⁴ Jelen dolgozatban azonban csak a jellegzetesebbekre térek ki.

A szövegmondat egyik leggyakoribb kapcsoló eszköze a **kötőszó**. Ahogy azonban a mellérendelő tagmondatok között fennálló tartalmi viszonyok esetében sem található mindig explicit morfematikus kifejező eszköz (kötőszó) a viszony jelzésére, éppen úgy, sőt még gyakrabban találkozunk a szövegmondatok közötti kapcsolatfajtának implicit, azaz kötőszó nélküli kifejezésével.⁷⁵ A beszélt nyelv, illetve a nyelvjárások egyik leggyakrabban használt kötőszava a *hogy*, melynek legfőbb oka a függő beszédek nagy száma. A gyakori *és, meg, de* stb. előfordulását részben az magyarázza, hogy a beszélő szövegegységét gondolati összetartozás is jellemzi, „ami önmagában is elég erős lehet

⁷³ Szikszainé 1999. 138.

⁷⁴ Balázs 1994. 234.

⁷⁵ Károly 1995. 765.

ahhoz, hogy a belőle szétagolódo mondategészek ne hulljanak szét”.⁷⁶ A tartalmi-logikai összefüggés kötőszókkal is kifejezhető, a beszélt nyelv ezt a lehetőséget ki is használja. A beszélt nyelvre jellemző továbbá a kötőszós tagmondatok önállósulása is. Gyakran előfordul az is, hogy az egyik beszélő kötőszóval kezdve folytatja, vagy kiegészíti a másik mondanivalóját.⁷⁷

- *Felprédált*
- *s elbúttunk*
- *elfelejtettem micsináltatok*
- *hogy jedjél meg*
- *nem es ijedek én meg semmitől (...)*

Jellemző ugyanakkor a kötőszóisméltés is, amelynek célja feltehetően a gondolkoási szünetek kitöltésében, illetve a beszélő gondolatainak elősegítésében keresendő.⁷⁸

Az **utalásnak**, mint a szövegmondat egyik legfontosabb szövegkapcsoló elemének funkciója a szöveg ismert és még ismeretlen részei közötti összeköttetés megteremtésében, a szövegösszefüggésekre való világos rámutatásban rejlik. Az utalás ismert fajtái a hátrautalás (anafora), az előreutalás (katafora), és a jelenre utalás vagy közvetlen rámutatás (deixis) a vizsgált szövegtárhalmazban is kimutathatók. Segítségükkel nemcsak a terjedősség, a felesleges szóisméltés kerülhető el, hanem azonos vonatkozású mondanivaló-elemek összekötésére is használatos.⁷⁹

Az anaforikus elem leggyakrabban a (mutató) névmás, névmási határozószó, egyeztető és tárgyra utaló személyrag segítségével fejezhető ki. Az *az* általában az összetett mondat határain belül főmondati utalószóként valósul meg, az *ez* viszont többnyire a mondat élén áll.⁸⁰ A vizsgált szövegtárhalmazban leggyakrabban függő idézéskor jelenik meg az *az*, utalószói minőségben. *Azt mondta doktor, de ez tujár való, azt mondta, oláhu! nu se vindecă, nem gyavul meg.* (K) *Hát aszongya [azt mondja], a réce hazajött! Menj el, Margit, hallgass! Aszonta [azt mondta]: ne félj, azt megette valaki!* (P) Olyan esetekben, amikor egy más mondatrészi szerepben levő névszó lesz a következő mondat alanya, az arra való utalás névmás segítségével történik. *Ők azt a ládát vették Bákóból, nem a tímplár csánta. De az övék is mindcsak ullan vót.*

Szövegtani szempontból megkülönböztetett figyelmet érdemel az előreutalás, azaz katafora is. Szerepe főként az érdeklődés, kíváncsiság felkeltésében ragadható meg. Kifejezőeszközei lehetnek egyrészt a mondat elején álló mutató névmások, a közlést nyitottá tevő kérdő névmások, illetve az *-e* kérdőszócska. *Az alábbi, alulírott, egyrészt, másrészt* stb. szavak szintén alkalmasak a fent említett szerep betöltésére, ám nyelvjárási szövegtárhalmazban nem találtam hasonló példát. Egyebek mellett a kérdés is lehet katafora. *Mondom, te Margit, immá, hogy mennyek be én es?* (P) Jelenre utalás, deixis figyelhető meg a következő, nyelvjárási sajátosságokban gazdag mondatokban. *Leán nem lehetett, hogy beszéljen legénvel, mint moszt.* (Np) *Jajj, édes Jézusom, most nem tudnék elmenni, s nem mejek el immá. S immá most a szívem fáj, dor n-are putere.* (P) Ugyanakkor deiktikus szerepűek a névmások, határozószók és az igék időformái.

⁷⁶ Keszler 1983. 174.

⁷⁷ Uo. 177.

⁷⁸ Uo. 177.

⁷⁹ Hangay 1997. 478.

⁸⁰ Sebestyén 1959. 466., idézi Szikszainé 1999. 139.

A szöveg konnexitása, vagyis a grammatikai összefüggése a mondathatáron is túlmutató szöveggrammatikai eszközök (egyes szófajok: névmások, névelők, határozószók, igék; bizonyos jelek, ragok) helyettesítő-utaló szerepével teremtdik meg.

4.3. Szövegsemantika

A szövegsemantika, azaz a szöveg jelentéstana, a nyelvi jelek és jelentések szöveg-szintű viszonyát, a szöveg jelentésszerkezetét vizsgálja. A szöveg jelentése egyaránt lehet explicit (kifejtett) és implicit (kifejtetlen) is. A beszélt nyelvi szövegek jelentése szervesen összefügg a szöveg valóságra vonatkozásával, azaz referenciájával. Ez explicit és implicit referencia is lehet. Például a *lakodalom* (moldvai csángók körében *nunta*) explicit referenciájához kimondatlanul is hozzátartozik a *házasságkötés* implicit referenciája, megteremtve a referenciális jelentést, azaz a szövegvilágot magyarázót.⁸¹

Szövegkohézió

A szöveg jelentésének összetartó ereje a szövegkohézió. Az explicit kohézió megsejteti az implicitet, és ez a kettő együtt teszi kohezívvé a szöveget. Különbséget kell tenni *globális* és *lineáris kohézió* között, ugyanis az előzőt a makroszerkezeti egységek jelentéskapcsolatai testesítik meg, mint a szemantikai kapcsolódás, izotópia, fókuszmondat, tételmondat, kulcsszó⁸², helyet jelölő és időre utaló szemantikai kötőelemek stb. Utóbbi, a lineáris kohézió a mikroszerkezetben érvényesül, a grammatikai szerkesztettséget jelenti, olyan kapcsolóelemekkel, mint a szemantikai korreferencia, mondatok közötti kötőszók, rámutató szók, viszonyzószók, szemantikai hiány stb.⁸³ Természetesen a fenti kapcsolóelemek közül csak néhányra térek ki részletesebben.

A **globális kohézió** egyik eszközének, a szemantikai kapcsolódásnak (progresszió) többféle módja van, amelyek tartalmi-logikai viszony által teremtik meg az összefüggést a szövegmondatok között. Például a rész–egész viszonya kétféleképpen jelenhet meg, a rész tárgyalását követheti az egész bemutatása vagy akár fordítva. Mindkettőt példázom a vizsgált szövegkorpusz alapján, először a rész–egész (1), majd az egész–rész (2) viszonya jelenítődik meg.

(1) *Mindent, mindent tud. Volt oda le, által menc az alsó hídon, menc, s mikor a dombra kiérsz, van ott egy cigánka, Rodica. Há.* (K)

(2) *S a nuntát, mikor készítik a nuntát, megkezdik pénteken, szombaton vagdalanak merhákat, mit vágnak, disznókat. Akkor szombaton megsánják a geluskát.* (K)

A fenti példa analógiájára, következésképpen ugyanannak a referensnek a két módon való megnevezése: egyszer egy tágabb körű fogalommal, aztán egy szűkebbel (1), illetve példázható a fordított jelenség is: azonos referens, előbb egy szűkebb kategóriával megnevezve (a vejem), aztán egy tágabbal (a foglalkozásával). (2)

Mindkettő gyakori eljárása a beszélt nyelvnek. (1) *Az egy lézpedi volt. A neve Bolonyel Istán lehet.* (P)

(2) *Reguel a vejem, hát vezető vót a kurszán, sofér. Neki óra után kellett menjen, a kurszát kellett vegye számba, s a dógosakat.* (P)

Ugyancsak szemantikai kapcsolódási módnak nevezhető, ha az ok indoklását a következmény megfogalmazása követi. Például: *Na, akkor mondtuk a sef de etyipának,*

⁸¹ Szikszainé 1999. 160–163.

⁸² A globális kohézió azon eszközeit, amelyeknek nincsen különösebb nyelvjárási relevanciája nem tárgyalom részletesen.

⁸³ Szikszainé 1999. 160–163.

amelyik vezetett műnköt ott a gospodariánál. [azt, hogy] *Felhagyjam az én életemet a gospdარიért? Nem hagyom fel! Nem jövök ide! Ha nem jötök ide, [akkor] nem éltek meg!* (P)

A progresszió továbbá kifejezhető a következő eljárásokkal is: fokozás, párhuzam, részletezés, hasonlítás, közbevetés stb. Bár az összes eljárás példázható, ezúttal csak fokozásra hozok példát, amelyet egy népdalból ragadtam ki: (...) *vagy megmaradt kettő, három, nyomorú, bánatomba még az ég es beborult.* (K)

A szöveg egyneműségét biztosító jelentéselemek ismétlődése, az izotópia, szintén a globális kohézió eszköze. Izotópia létrejöhet a szöveg fogalmi jelentésű szavai révén, de az őket helyettesítő névmásokkal keletkező szemantikai kapcsolat segítségével is.⁸⁴

A szöveg **lineáris kohézióját** kifejező eszközök közül a vizsgált szövegkorpusz főként a korreferencia és a hozzá tartozó eszközök vizsgálatát hívja elő. Ide tartozik tehát az ismétlés, azonosítás, rokon értelmű szó, körülírás stb. Az ismétlés olykor felesleges, máskor pedig azzal, hogy megszakítja a szöveg tartalmi-logikai folytonosságot, a szövegre irányítja a befogadó figyelmét. Különböző fajtái ismereteseek: szótó-, szó-, szerkezet- és mondatismétlés.

Szóismétlés során a beszélő ugyanannak a lexémának különböző szóalakjait ismételi. Szövegtáram azonban azt bizonyítja, hogy adatközlőkként változik e korreferenciális eszköz használata, egyesek egyáltalán nem élnek vele, mások pedig (főleg a nők) annál gyakrabban. Például: Na, de nem kapták meg, s bönujálódtak a *récén*. Na, eltölt azon a nap úgy estig, s akkor ettek, mit csináltak, s aztán elmentek a keresztfiák. [...] Most elveszett a *réce*. Na, ők úgy kivilágodtak, s ők ezért a *récээр* erőst haragudtak. [...] Na, a vejem elment le. Amikor kijött az udvarba, azt mondta: Margit, vedd el a parát, menj Eszkorcénba, Teckánba, hova éred, s hova látsz a szemedvel, menj asszondotta, fizess, asszondotta, misét, a *récээр* [...] lássuk meg mi lesz evvel a *récével*. (P) A szövegben többször is előforduló *na* mondatszó, sajátos eszköze a beszélőnek a szöveg gördülékenyebbé tételében.

A fent említett fogalom [a *réce*] olyannyira a történet központja, hogy a továbbiakban ugyanaz a szó ismétlése is többször megjelenik, ezáltal is sikerül ébren tartania a hallgató figyelmét, fokoznia érdeklődését. Íme: Ne, azt mondta, elveszett egy *réce*, még ekkor s ekkor egy, nem mind egy esztendőbe veszték el, úgy gyéren, gyéren. Most azt mondta elveszett vasárnap egy *réce*. S szkurt idő alatt veszett (E/3.) el, s tudom jól meg van fogvall (E/3.) a szomszédba azt mondja igaz. Na, azt mondta. Él (E/3.), a *réce* meg van, a *réce* meg van rekesztve, de kettő, azok, akik megfogaták, azokkal nem perelnek, mert egyiknek kell a hús, egyiknek kellene para. De a *réce* él. (P) Itt a korreferencia-relációnak nemcsak a szóismétlés része, hanem az összes grammatikai eszköz, amivel a *récére* utalnak: (zéró és testes) személyragok, névmások, a rész–egész viszony alapján a *hús* is, mint a *réce* húsa birtokos szerkezet eleme stb. Ezek összessége korreferencia-láncot alkot.

A fentiek kapcsán elmondható, hogy a szerkezetismétlés tipikus példája a ritualizálódott, ritmusos, a népi humor által előhívott csujogató versek. A következő példa nem pusztán szerkezetismétlés, hanem egyben párhuzamos szerkesztésű szöveg is. *Vége lett a leánnak, mind a nyári virágnak, vége lett a legénnek, mind a nyári levélnak.* (Ff) Példa szerkezetismétlésre: *Mondom én a csillagját, én nem mejek le, há mondom én nem vagyok vadána, nekem az ember jó haza, az apja, há mondom, én hogy menjek el.* (P)

⁸⁴ Szikszainé 1999. 166.

A vizsgált nyelvjárási anyagban feltehetően a beszélők alacsony nyelvi kompetenciájából adódóan, ritkábban fordulnak elő rokon értelmű (szinonim) szavak. Például: *Há né mondja, elmeséli, mondta: jöjjön el velem Eszkorcénba.* (P) Ez helyett gyakrabban élnek vagy román nyelvű (1) esetleg szinonimikus szóval, kifejezéssel (2).

(1) *Regvel a vejem, hát vezető vót a kurszán, sofér.* (P) (2) *Azt mondta a leányomnak, hogy te hazudsz, nem beszélgetsz igazságosan.* (P)

A körülírás viszont gyakori eljárása az élőbeszédnek. *Azon a széken vót egy nagy dög macska. De nagy feteke macska.* (P) A mondatban fejezetben bemutatott elliptikusan szerkesztett mondatokból általában a mondat egyik lényegi része (alany, állítmány, tárgy) hiányzott, a szemantikai ellipszist a következő eljárások eredményezhetik: az esemény hiányos elmondása, sejtetés, tömörítés, félbehagyott mondatok, a meg nem fogalmazott, de odagondolt mondatok latens jelentése, a mondatok közötti tartalmi hiány, a szövegszerkezeti egység hiánya.

A vizsgált szövegkorpusz alapján a fent említett eszközök a legjellemzőbbek a lineáris kohézió megteremtésében, de természetesen még egyéb tényezők is felléphetnek a globális, lineáris kohézió megteremtésében.

Az ellipsis és a redundancia

Gyűjtésem során közvetlen, kötetlen személyes beszélgetéseket rögzítettem, ennek következtében szövegtáramat általánosságban az élőbeszéd „pongyolasága”, következtelensége, csiszolatlansága, a mondatok faragatlansága jellemzi. Az elliptikus, hiányos szerkesztésű mondatok, vagy a megértés szempontjából felesleges, redundáns elemek mind az élőbeszéd kötetlen formájára utalnak.

A kötetlen beszélgetéseket általánosságban jellemzik az elliptikusan szerkesztett mondatok, hiszen ezek rendszerint nem előre megszerkesztett mondatok, illetve a beszélő ilyenkor egyszerre végzi el a beszéd és gondolkodás műveletét, utólagos ellenőrzés nélkül.⁸⁵

Az élénk elbeszélések során a moldvai csángó nyelvjárásból is adatható a mondatból való állítmány kimaradása, amely a székely nyelvjárás egyik legjellemzőbb tulajdonsága. *S akkor a fejire* [ütöttél]. (P) *A leánynál es, a legénynél es* [csinálták, szervezték]. (Ff) *Magyar énekeket* [énekeltek], *hogyne.* (Np) *Mert akkor essze kell adjon egy-egy, egy-egy kendezőt vállikra, s egy nagy zacskó gyiót* [gyűjtsön, tálaljon]. (K) Példázható olyan eset is, amikor az igei állítmány helyett csak igekötő jelentkezik, mégsem származik ebből megértési nehézség, a beszédpartner számára a kontextusból egyértelművé válik a közölt mondat. *Ők le* [leszedték], *de hagymát mezőről.* (K) *S ők ott megálltak, s ők ott le* [mentek] *a patakon, egyik s egyik le* [mentek] *a patakon.* (P)

Általában az igei állítmány hiányzik a mondatból, de előfordul, hogy a névszói-igei állítmány névszói része nincs jelen a mondatban. *Amikor én* [leány, fiatal] *voltam, akkor volt szeredán.* (Ff) *S osztán mikor még én* [leány, fiatal] *voltam, akkor nem mentünk el a legényhez meddig meg nem esküdtünk.* (P)

Az élőbeszédjelleg következtében megfigyelhető, hogy esetenként egész mondategység marad ki, a gondolat megmarad gondolatnak, nem ölt nyelvi formát.⁸⁶ *Fata, bunda, magassarkú papucs* [van a menyasszonyon], *s ide fel kötve csír.* (K)

⁸⁵ Keszler 1983. 169.

⁸⁶ Kiss 2001. 367.

Olykor maga a tárgy is kimarad a mondatból az élőbeszéd gyors sodrása következtében. *Megeszkidtek, s aztán tartották elé [a hitet].* (Np)

Sok esetben indokolatlanul a határozott névelő marad el a mondatból mind mondatkezdetkor, mind mondatközi helyzetben. [A] *Bornyút megkapták.* (P) *Met aztán [a] menyecske felnevelte a gyermeket.* (P) *De [a] keresztapa odamejen hamarább* (Ff). *Más nezi [a] szemeit, legyen szépecske.* (Ff) Az említett jelenség feltehetően kontaktusjelenség.

Az élőszóbeli helyzetben általános és szükséges az eddigiekkel ellentett jelenség, a megértés szempontjából felesleges elemek, a redundancia használata. Azonban különbséget kell tenni ennek kapcsán a nyelvjárást és köznyelvet beszélők között, hiszen utóbbiak a maguk változatosságában sokkal több ilyen elemet használnak.⁸⁷ Elsőként a szemantikailag üres, ún. töltelékiszavakat említeném. *Hát, megmutattuk, de mikor kellett táncoljunk, akkor okos voltam, mert...* (K) *Nem hagyták ugye dógózjanak?* (P) A gyakran előforduló *hát* és *ugye* mellett meg kell említeni a románból kölcsönzött *bre*-t is, hiszen a moldvai csángók gyakran élnek ezzel a töltelék-, ún. nem tartalmas szóval is. (P) *De hó vót még, bre, hó vót. Mondom, itt ül le, bre, valami kövek voltak, s oda leültünk.* (P)

Bőven példázható a szó-, illetve szószerkezet ismétlés: *Vót ugye kapája, ugye vót kaszája.* (P) *Tólt, s múlt s mind csak menegetett, tólt, s múlt s mind csak menegetett, s anyóm, mikor növogetni kezdett akkor azt mondta...* (P) *Akkor egyik igazított ide, míg a másik igazított tova, na még másik igazított ki egy utcán.* (P) Ugyanígy megtalálható a szöveg- és mondatmegértés szempontjából felesleges szinonimaismétlések is. *Há né mondja, elmeséli, mondta: jöjjön el velem Eszkorcénba.* (P) *Hát a leányok csánták, a menyeközös leányok, melikek elmennek a leányok a menyeközöbe.* (Ff)

A szemantikailag „üres” mondatok gyakorisága adatközlőkként változik, egyeseknél alig fellelhető, másoknál bőven adatolható. Megfigyelésem szerint a nők jobban élnek ezzel a „lehetőséggel”, mint a férfiak. A következő mondat azt próbálja érzékeltetni, hogy a rucák elhagyva az udvart bementek a patakba. *Íme: Addig a kapu nyitval vót, de ók a kaputól kám férecske vótak, s akkor a récék kimentek az útba, me dor öt-hat vót, bémentek a patakba, met a leányomék előtt patak vót, s akkor oda bémentek a patakba.* (P) Előfordul, hogy a beszélő észreveszi, hogy felesleges elemekkel bővíti beszédét, ezért visszatér eredeti mondanivalójához, mintegy összefoglalva azt. *Akkor elment, me most nincsen dógos, de akkor abba a timpba dógosok vótak. Na, a vejem elment le.*⁸⁸ (P)

4.4. Szövegpragmatika

A szövegpragmatika értelmezése nem egységes. Jelentheti egyrészt a szövegalkotó, befogadó és a közlési körülmények vizsgálatát, másrészt a külső kontextus szöveghez rendelésének, a nyelvi viselkedési minták helyzetekhez való hozzákapcsolását, a jelek és jelhasználók közti viszonyt. Valójában ezek nem mondanak ellent egymásnak, hiszen a szövegpragmatikába a szövegen kívüli tényezők széles köre beletartozik.⁸⁹ Feladata tehát a szöveg létrejöttének, környezetének, hátterének a vizsgálata, a közlés-helyzetben való megvalósulást vizsgálja.

A szöveg mint kommunikációs egység a következő kommunikatív funkciókat töltheti be: referenciális, emotív, konatív, fatikus, metanyelvi, poétikai. A referenciális funk-

⁸⁷ A példákat nyilván nem fontossági vagy gyakorisági sorrendben említem.

⁸⁸ Jelen példa kapcsán nem térek ki más nyelvjárási sajátosságra.

⁸⁹ Szikszainé 1999. 200.

ció apró részletek leírásával a tájékoztatást szolgálja. *Hát akkor elmentünk vásárolni, na. Én tilóltam a kendert, ki akartunk menni izébe búcsúba, oda ne, Kalagorba. Tilóltam a kendert. A leánkám csinálta a meleg vizet, hogy mosódjék meg, aztán én es jövők a renddel, s aztán mejünk délkor a búcsúba.* (P) Ha a beszélő érzelme, hangulata kerül előtérbe, a szöveg emotív jelleget ölt⁹⁰:

Három hete, hogy a Duna elaszott, a könnyütől egy csepp vizet nem látok.

Kihalásztam a babám zsebkendőjét, zód seljemvel riva írva a nevit.

Könyves szemvel úgy olvastam belőle, hogy ú meghót, neki rég az üdeje. (K)

A konatív szerepű üzenetben a címzett tudatára, cselekvésére tudatosan hatni kívánás dominál.⁹¹ Például: *Mámé az Istenér, mondja, jöjjön el velem, magamra hogy tudjak elmenni Eszkorcénba.* (P)

Külön említést érdemelnek a fatikus elemek. Olykor az a funkciója az említett tartalomtalan szavaknak, kifejezéseknek, hogy a közlő visszajelzést szerezzen a hallgatótól a közlendőkre vonatkozóan, legitimizálja annak értékét. *Értitek-e tik, én mondom, de tik értitek-e?* (P) *Hogy monnyam én?* (P) *Nyárba ment kápálni, még melyiknek nem volt, mit kápálni elment napszámba, érted magad, hogy kapjon vaegy parát.* (Ff) Máskor az a cél, hogy még jobban felhívja a hallgató figyelmét. *De még állj meg, még akkor is ad pénzt a nyirel, amikor odajó a nyirászat, hogy vigye a templomba.* (P) Bár szövegtáramban nem rögzítettem, a moldvai csángó nyelvjárásra jellemző, hogy köszönés helyett gyakran fatikus elemekkel élnek, mint például: *Megjárta? Eléfelé?*

5. Összegzés

Jelen dolgozatban a moldvai magyar nyelvjárás mondattani és szövegtani sajátosságok bemutatására fektettem a hangsúlyt. Mivel a nyelvjárás mondattan és szövegtan a nemzetközi és magyar dialektológiának legkevésbé művelt és ezért legkevésbé kidolgozott területe,⁹² így a csángó mondattan és főként a szövegtan modern, tudományos feldolgozása is várat magára.

Dolgozatom nem hiánypótló célzatú, újszerűsége elsősorban abban áll, hogy saját gyűjtésen, illetve ennek a fent említett szempontok alapján történő feldolgozásán alapul. A gyűjtést a székelyes csángó falvak közül Pusztinán, Klézsén és Forrófalván, illetve a déli csángók körében, Nagypatakon végeztem. Az elemzésül szolgáló 110 000 betűhelynyi korpuszból olyan mondattani és szövegtani jelenségeket példázok, amelyek elsősorban a regionális, a beszélt nyelv jellemzői. Így például dolgozatom szerves része az inkongruencia, a hiány, redundancia, töltelékszavak, forikus vagy szupraszegmentális elemek stb. Mivel a nyelvnek alapvető létformája az élőbeszéd, nem zárkoztam el az elliptikus szerkesztés, szintaktikai rosszul szerkesztettség, globális vagy lineáris köhézió stb. bemutatása elől sem.

Az anyag feldolgozása során számolnom kellett a mondatokra való tagolás nehézségével. Az élőbeszéd folyó szövegét néhol a tartalmi-logikai viszonyok, a szupraszegmentális tényezők figyelembe vételével végeztem, máskor bizonyos pragmatikai és szemantikai támpontok segítettek az elhatárolást. Vizsgálatomban kitérek a csángó nyelvet ért román hatásra, mely nemcsak a szókincsbeli változásokban vagy a magyar köz-

⁹⁰ Noha az írott szöveg nem képes visszaadni a reális közlés minden mozzanatát, rezdülését, több olyan nyelvi elem van, amelyből következtetni lehet az érzelmekre. Ilyen szupraszegmentális elem például: hanglejtés, hangerő, hangfekvés, beszédzünet stb.

⁹¹ Szikszainé 1999. 202.

⁹² Kiss 2001. 362.

nyelvtől és a többi magyar nyelvjárástól eltérő hanglejtésformáiban mutatkozik meg, hanem az aspektualitásban (*el van menve le*), szórendben (*vagyon sok pénze*), egyeztetésben (pl. *miliciánok masináik*), vonzatkeveredésben (*bönújáldtak a récén*) stb.⁹³ Azonban a kontaktusjelenségek, valamint a szubtraktív és aszimmetrikus kétnyelvűség, amely a moldvai magyarokra is jellemző, a nyelvi erózióhoz vezethetnek. A vizsgált szövegkorpusz is igazolja Péntek János megállapítását, miszerint a ritualizált szövegek, a közlés ritualizált formái a nyelv legszilárdabb részei. A kidolgozott, többnyire szóban rögzített, áthagyományozódott és szokásrendszerbe beépült szövegek⁹⁴ a legellenállóbbak, legtartósabbak a román nyelvi hatással szemben.⁹⁵

Vizsgálataim azt támasztják alá, hogy a grammatikai konnexiót jelölő elemek száma igen kevés, így a mondat- és szövegszerkesztés is laza. Az egyszerű mondatok általában tömörek, figyelemmel kísérhető a belső sűrítettség. Az összetett mondatok konnexiója sem erősebb, mint a szövegé, ezért általában a teljes kontextus során értelmezhető a szöveg. A szöveg jelentését pedig szövegkohézió elemei kerekítik ki.

Irodalom

BALÁZS Géza

1994 A komplex szövegvizsgálat szempontjai. In: *Szövegtani gyakorlatok, vázlatok, tanulmányok*. Budapest, 234–236.

BENŐ Attila – MURÁDIN László

2000 *Csángó nyelvjárás – csángó eredet*. (fénymásolat)

BENKŐ Lóránd

1990 A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből. Különlenyomat. *Magyar Nyelv*. LXXXV. 3–4. sz. 1–40.

DEME László

1980 A szövegtan, a szövegismeret és a szöveg szemlélet az anyanyelvi nevelés rendszerében. *Magyar Nyelvőr*. 332–339.

DIACONESCU, Marius

2003 *Péter Zöld și „descoperirea” Ceangăilor din Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*. (kézirat)

FÜLÖP Lajos

1988 Mondattani sajátosságok a mátraalji palóc nyelvjárásban. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. I. Budapest, 327–336.

HANGAY Zoltán

1997 Szövegtan. In: A. Jászó Anna (szerk.): *A magyar nyelv könyve*. Budapest, 459–494.

HORGER Antal

1934 *A magyar nyelvjárások*. Budapest

KÁDÁR Edit

2000 Etnolingvisztikai vitalitás a szórványban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. XLIV. 1–2. sz. 69–107.

KÁROLY Sándor

1995 Kései ómagyar kori emlékek szöveggrammatikája. In: Rác Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika*. II. 2. kötet. Budapest, 761–780.

⁹³ Ennek kapcsán lásd főként a román tükörszerkezetekről szóló fejezetet.

⁹⁴ A szövegtárból lásd a szóbeliség szintjén élő lakodalmi csujogató verseket.

⁹⁵ Péntek 1997. 47.

KASSAI Ilona

1988 A szünet kérdésköre a szöveglejegyzésben. In: Kontra Miklós (szerk.): *Beszélt nyelvi tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 22–44.

KESZLER Borbála

1983 Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. In: Rácz Endre – Szatmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest, 164–202.

KIEFER Ferenc

2000 Aspektus, akcióminőség, eseményszerkezet. In: Uő: *Jelentélmélet*. h. n., 275–305.

KIEFER Ferenc (szerk.)

1992 Az igekötők. In: Uő: (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Budapest, 830–832.

É. KISS Katalin – KIEFER Ferenc – SIPTÁR Péter

1999 *Új magyar nyelvtan*. Budapest

KISS Jenő (szerk.)

2001 A magyar dialektológia. Budapest

KÓSA Ferenc – VÖÖ István – ZSEMLYEI János

1966 Román kölcsönszók a moldvai csángó fazekasság szakszókincsében. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. X. 2. sz. 356–397.

LANSTYÁK István – SZABÓMIHÁLY Gizella

1997 *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony

LOSONCZI Zoltán

1915 A moldvai csángók eredetéről. *Magyar Nyelvőr*. XLIV. 1. sz. 14–20.

B. LŐRINCZY Éva

1953 *Magyar nyelvjárások*. II. Budapest

MÁRTON Gyula

1956 A moldvai csángó nyelvjárást ért román nyelvi hatásról. *Magyar Nyelv*. LII. 1. sz. 92–100.

1972 *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest

1975 A magyar nyelv román eredetű elemei. In: Gálffy Mózes – Murádin László (szerk.): *Anyanyelvünk művelése*. Bukarest, 52–57.

MÁRTON Gyula – PÉNTEK János – VÖÖ István

1977 *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest

MOLNÁR Ilona

1994–1995 Az alárendelt mondatbeli felszólító módról. (A magyar kötőmód kérdéséhez.) *Nyelvtudományi Közlemények*. 94. kötet. 1–2. sz. 5–45.

MUNKÁCSI Bernát

1880a A moldvai csángók nyelvjárása. *Magyar Nyelvőr*. IX. 10. sz. 444–455.

1880b A moldvai csángók nyelvjárása. *Magyar Nyelvőr*. IX. 12. sz. 529–533.

MURÁDIN László

1965 Az *ly* hang a moldvai csángó nyelvjárásban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. IX. 1. sz. 79–97.

SZABÓ T. Attila – GÁLLFY Mózes – MÁRTON Gyula

1991 *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza*. I–II. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193. Budapest

NAGY Jenő

1957 A moldvai csángó öltözet szókincsének román jövevényszavai. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. I. 1–4. sz. 87–96.

PATAKI Pál

1984 A francia subjonctif és a magyar kötőmód. *ÁNyT.* XV. 207–218.

PÉNTEK János

1975 El kell mennem. In: Gálffy Mózes – Murádin László (szerk.): *Anyanyelvünk művelése.* Bukarest, 169–171.

1997 Kontaktusjelenségek és folyamatok a magyar nyelv kisebbségi változataiban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények.* XLI. 1. sz. 37–49.

2001 *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok.* Kolozsvár

2003 *Népi nevek, népi hagyományok.* Marosvásárhely

POZSONY Ferenc

2002 *Ceangăi din Moldova.* Asociația Etnografică Kriza János, Cluj

SEBESTYÉN Árpád

1959 A mutató névmás anaphorikus használatához. *Magyar Nyelvőr.* 464–470.

STAN Valentin – WEBER Renate

1997 *The moldavian csango.* Budapest

SZABÓ József

1983 *A mondatszerkesztés nyelvszociológiai vizsgálata a nagykovácsi nyelvújításban.* Budapest

1973 Az egyszerű és összetett mondatok gyakoriságának vizsgálata nyelvújítási szövegek alapján. *Magyar Nyelvőr.* CIV. 482–493.

SZABÓ T. Attila

1981 A moldvai csángó nyelvújítás kutatása. In: Uó: *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek.* V. Bukarest, 482–527.

SZALAMIN Edit

1978 A mai magyar beszélt nyelv mondattanának kérdéseire. *Magyar Nyelv.* 74. sz. 293–303.

SZIKSZAINÉ NAGY Irma

1999 *Leíró magyar szövegtan.* Budapest

TÁNCZOS Vilmos

1997 Hányan vannak a moldvai csángók. *Magyar Kisebbség,* III. évf. 1–2. sz. 370–393.

TELEKI Domokos

1796 *Egy néhány hazai utazások leírása.* Bécs

TESz – A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára

1967 *I–II–III. kötet.* Benkő Lóránd (szerk.), Akadémiai Kiadó, Budapest

ÚMTSz – Új Magyar Tájszótár

1979 *I. kötet (A–D).* B. Lőrinczy Éva (főszerk.), Készült a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében. Budapest

WICHMANN György

1908 A moldvai csángó magánhangzók történetéből. *Magyar Nyelvőr.* XXXVII. 7. sz. 303–314.

VÖRÖS Ottó

1988 A nyelvújítási mondattani vizsgálat néhány kérdése. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése.* II. Budapest

ZSEMLYEI János

1975 A „suk-sük” igeragozás. In: Gálffy Mózes – Murádin László (szerk.): *Anyanyelvünk művelése.* Bukarest, 165–167.